

LITERATURA O ĆIRILU I METODIJU PRILIKOM 1100. JUBILEJA SLAVENSKE PISMENOSTI

Ivanka PETROVIĆ, Zagreb

Zadatak je ove radnje da se osvrne na odjek i sakupi rezultate koje je u slavističkom svijetu izazvala proslava 1100. jubileja slavenske kulturne i literarne povijesti, kojoj su udarili temelje Konstantin-Ćiril i Metodije. Sjećanje na djelo dvojice bizantskih misionara, kao i njegovo znanstveno proučavanje, naišlo je, razumljivo, i ovaj put na plodan odaziv, jer samo s jasnim poznavanjem ovog kamena temeljca slavenske pismenosti moguće je nadalje izgrađivati sliku razvitka slavenskih književnih jezika i slavenske literature do današnjih dana. Svestranost ćirilometodske djelatnosti poticala je na njezino sagledavanje s raznih naučnih aspekata, ali primarno mjesto ona je našla u krilu slavenske filologije, koja je još u svojim prvim koracima proučavanje njezinih izvora, toka, duha i tekovina smatrala jednim od svojih osnovnih zadataka. Unatoč ovom dugotrajnom proučavanju i bogatstvu literature slavenskih i neslavenskih učenjaka, ćirilometodska tematika pruža još široko polje rada s mnoštvom otvorenih pitanja, dopušta nove pristupe i povoljnija rješenja.

Jubileji nisu najsretniji časovi za naučna udublivanja, ali uza svu svoju prigodnost ne ostaju bez značenja i nadahnuća; često baš oni daju bilancu do koje su došla naučna istraživanja, a gotovo uvijek su nosioci duha i pogleda svoga vremena.

Ćirilometodski jubileji su prvi put značajnije proslavljeni u 19 st., kada je uz još neke ćirilometodske godišnjice proslavljen jubilej dolaska solunske Braće u Moravsku, te godišnjice Konstantinove i Metodijeve smrti (1863, 1869, 1885). Ove proslave imale su prije svega vjerski, a zatim i nacionalni karakter, dok je njihov znanstveni odjek bio neznatan. Vrijeme koje je bilo svjedok slavenskih narodnih preporoda, obilježeno germanizacijom i mađarizacijom, čak još i turskom opasnošću, vidjelo je u kultu Ćirila i Metodija i u njihovoj baštini važne kulturne i nacionalne vrednote na

koje su se Slaveni mogli pozivati. Činjenica je, međutim, da se čitavo 19. st. ne može svesti pod ovaj isti nazivnik, jer su u njemu kao i u 20. st. različite faze političkog i društvenog života, kao i sam stupanj razvitka slavenske filologije, diktirale i različit pristup ćirilometodskoj problematici.

Visok procvat slavenske filologije našeg stoljeća, osobito u njegovim zadnjim decenijama, uvjetovao je da slavistički svijet prilikom najnovijeg jubileja ličnostima osnivača slavenske kulture i tekovinama njihova djela pristupi s najvećim respektom i naučnom ozbiljnošću.

U prvom dijelu ove radnje osvrnut ćemo se na najvažnije kongrese, simpozije, prigodne i naučne skupove, a zatim dati prikaz rezultata štampanih jubilarnih radova.¹ Svi su radovi podijeljeni prema karakteru (namjeni), načinu pristupa i oblikovanja građe, te naučnim rezultatima na: *Popularna i popularno-naučna izdanja* (A) i *Naučna i naučno-popularna izdanja* (B). Prvu grupu nadalje raščlanjujemo na tri podgrupe (I, II, III), dok u drugoj razlikujemo dvije podgrupe (I, II). Prva od njih obuhvaća radove općeg karaktera, a druga priloge raspoređene prema tematskim jedinicama ćirilometodske problematike. Obradit će se i kongresni referati koji su štampani i pristupačni, ali samo iz najuže tematike, a klasificirat će se kao i svi drugi radovi. Napominjemo da granice između grupa i pojedinih podgrupa nisu uvijek markantne zbog poteškoća i u određivanju karaktera djela (pretenzije autora nisu uvijek u skladu s rezultatima), i u tematskoj podjeli, jer su se autori pišući povodom jubileja u mnogo slučajeva teško mogli zadržati samo na pojedinoj temi. U drugom dijelu radnje donijet ćemo sve bibliografske podatke o obrađenim priložima. *Bibliografija* će slijediti tačan broj i redoslijed obrađenih radova u prvom dijelu izlaganja (arapski brojevi).

KONGRESI, SIMPOZIJI, SKUPOVI

1100-godišnjica slavenske pismenosti je na prijedlog Uneska uvrštena među svjetske jubileje. U slavenskim i mnogim neslavenskim zemljama održane su proslave — kongresi i simpoziji, razni naučni i prigodni skupovi, vjerske manifestacije; podignuti su spomenici, izdane marke i spomen-plakete, prikazane izložbe i filmovi.

¹ U obzir smo uzeli sve radove koji su nam bili pristupačni. Svjesni smo činjenice da će iz ovog prikaza izostati i neka naučno vrijedna i obimnija djela, a pogotovu članci prigodnog karaktera koji su razasuti po raznim popularnim časopisima širom svijeta.

U našoj zemlji je u mjesecu svibnju (24—28) 1963. god. jubilej obilježio IV kongres jugoslavenskih slavista u Ohridu. Na svečanom otvorenju kongresa i istog dana na plenarnom sastanku održani su referati posvećeni životu i radu solunske Braće, humanizmu i značenju njihova djela, te tekstološkim, jezičnim i literarnohistorijskim problemima najstarijeg razdoblja slavenske pismenosti (V. Ilj oski, *Humanizmot vo deloto na Kirila i Metodija*; Đ. Sp. Radojičić, *Početak slovenske književnosti. Hronologija postanka biografije Ćirila i Metodija*; Đ. Trifunović, *Odjek Žitija Ćirilovog u srpskoj srednjovekovnoj književnosti*; F. Tomšič, *Brižinski spomeniki*; J. Pogačnik, *II Brižinski spomenik kot literarnozgodovinski problem*).²

U srpnju (12—16) iste godine održan je u Salzburgu *Congressus historiae Slavicae Salisburgensis in memoriam ss. Cyrilli et Methodii* pod pokroviteljstvom najviših austrijskih političkih, naučnih i crkvenih ličnosti. Tema kongresa bio je život i položaj Slavena između Istoka i Zapada u prošlosti i sadašnjosti, pa su referati s različitih aspekata osvjetljavali slavensku historiju, historiju centralne Evrope i odnose istočne i zapadne crkve; izneseni su radovi s područja slavenske filologije i ćirilometodske problematike, arheologije, slavenske umjetnosti, muzike i kazališta. Svi ovi bliži i dalji aspekti ćirilometodske problematike, kao i prigodna izložba, pontifikalna staroslavenska misa, koncert duhovne slavenske muzike i ostale priredbe u toku kongresa, poslužili su osnovnoj tendenciji tog sastanka koji je želio istaći kulturnu ulogu Salzburga, Regensburga, Passaua i Freisinga u životu slavenskih naroda u pretćirilometodsko doba. Bizantska misija Konstantina i Metodija zatekla je već kristijanizirane moravske i panonske Slavene, tako da su oni već imali najvažnije kršćanske molitve na slavenskom jeziku i primili prve elemente zapadne evropske (njemačke) kulture zahvaljujući irsko-škotskim i kasnijim franačkim misijama u organizaciji salzburške metropolije. Zbog toga su bizantski misionari nastavljači već započeto djela kristijanizacije zapadnih Slavena na slavenskom jeziku.³

² A. Nazor, *IV kongres Saveza slavističkih društava SFR Jugoslavije*, Slovo 13, Zagreb 1963, str. 245—250. — Lj. Jonke, *Kongres jugoslavenskih slavista u Ohridu*, Jezik 1962—1963, sv. 2, str. 63—64. — M. Hraste, *IV kongres Saveza slavističkih društava SFRJ*, Jezik 1963—1964, sv. 1, str. 27—28 i dr.

³ V. Slugić, *Congressus historiae Slavicae salisburgensis in memoriam ss. Cyrilli et Methodii*, Dobri pastir, god. XIII—XIV, sv. I—IV, Sarajevo 1964, str. 391—396. — B. Turczynski, *Feier für Cyrill und Method in Salzburg*, Balkan Studies, vol. 4, no. 2, Solun 1963, str. 403—406 i dr.

Peti međunarodni kongres slavista u Sofiji u rujnu (17—23) 1963. god. odvijao se također u znaku 1100-godišnjice osnutka slavenske pismenosti. Ovaj po broju delegata (iz raznih slavenskih i neslavenskih zemalja), predavanja i saopćenja (rad se odvijao u 13 sekcija i 3 plenarne sjednice) dosad vjerojatno najmasovniji slavistički skup, značajan i zbog svoje izvanredne stvaralačke atmosfere i produkcije, dao je značajno mjesto i ćirilometodskoj problematici. Jubileju je bilo posebno posvećeno drugo plenarno zasjedanje 19. rujna, na kojem su pročitali svoje referate: E. Georgiev (*Кирил и Методиј в борбите и развитието на средновековна Европа*), J. Kurz (*Význam činnosti slovanských apoštolů Cyrila a Metoděje v dějinách slovanské kultury*), A. Mráz (*Cyrlometodejské ohlasy v literatúre bratských národov*) i R. Picchio (*A proposito della Slavia ortodossa e della comunità linguistica slava ecclesiastica*).

Ćirilometodskoj tematici i staroslavenskom jeziku posvećena je pažnja u naučnoj anketi kongresa,⁴ razaslanog od Bugarskog Slavističkog komiteta 1962. g., a u jezičnim i literarnim sekcijama (prije svega u sekcijama »slavenski literarni jezici« i »slavenske književnosti do kraja 17. st.«) podneseni su referati i saopćenja iz iste problematike.

O staroslavenskom jeziku (najstarijeg razdoblja), o njegovoj strukturi, fonološkom, morfološkom, sintaktičkom ili grafijskom sistemu referirali su: A. Dostál (Čehoslov.), T. H. Amse-de Jong (Holandija), D. G. Huntley (Kanada), M. Pešikan (Jugosl.), J. Vrana (Jugosl.), F. V. Mareš (Čehoslov.), J. Bauer (Čehoslov.), L. Bednarczuk (Poljska); o jezičnim osobinama staroslavenskih tekstova: J. Lépissier (Francuska), K. Mirčev (Bugarska), L. Moszyński (Poljska); od crkvenoslavenskih redakcija ispitivane su hrvatska: J. Ham m (Austrija), A. Nazor (Jugosl.) i djelomično Stj. Babić (Jugosl.), rumunjska: L. Djamo, O. Stoicovici, M. Osman, E. Lința, M. Mitu (Rumunjska), a o slavenskom utjecaju na rumunjsku pismenost govorili su P. Olteanu i G. Mihăilă (Rumunjska); o staroslavenskim tekstovima s literarnog aspekta i o slavenskim literaturama najstarijeg razdoblja iznijeli su svoja mišljenja: M. Andreev (Bugarska), P. Dinekov (Bugarska), I. P. Eremin (SSSR), S. Gracioti (Italija), N. K. Gudzij (SSSR), J. Hrabák (Čehoslov.), R. Jagoditsch (Austrija), S. Lesnoj (Australija), D. S. Lihačev (SSSR), F. Zagiba (Austrija) i dr.

⁴ *Славянска филологија*, том I—II, ВАН, Софија 1963.

Između 12 komisija koje su zasjedale za vrijeme kongresa u Sofiji održan je i drugi sastanak Međunarodne komisije za crkvenoslavenski rječnik. Učesnicima je priređena i izložba bugarske epigrafike, slavenskih rukopisa i starih štampanih knjiga.⁵

U mjesecu svibnju 1963. god. Bugari su u još nekoliko navrata odali počast djelu slavenskih učitelja na naučnim sastancima u organizaciji Bugarske akademije nauka i Sofijskog sveučilišta, na kojima su u svojim predavanjima veliki strani i bugarski slavisti (Lehr-Spławiński, J. Dolanski, N. Gudzij, J. Hamm, B. Kazaku, V. i E. Georgiev, K. Mirčev, I. Lekov, K. Mijatev, P. Dinekov) ukazali na još sporna pitanja iz života i djelatnosti solunske Braće i istakli veliko značenje njihova djela za razvitak slavenske pismenosti i kulture.⁶

U listopadu (1—4) iste godine održana je vrlo značajna Međunarodna konferencija u Brnu i Nitri, na kojoj su izneseni rezultati arheoloških nalaza velikomoravske epohe, mišljenja o izvorima i putevima materijalne i duhovne kulture Velikomoravljana prije i poslije ćirilometodskog doba, te je zacrtano značenje ćirilometodske baštine, osobito uloga staroslavenskog jezika u formiranju srednjovjekovne slavenske kulture (F. Graus, K. Horálek, A. Dostál, J. Poulík, P. Ratkoš i dr.). To je samo jedan, naučno najznačajniji, u nizu sastanaka i proslava što su ih Čehoslovaci upriličili prilikom 1100-godišnjice dolaska solunske Braće u njihove krajeve.

I Solun, rodni grad Ćirila i Metodija odužio se s izvjesnim zakašnjenjem djelu solunske Braće na sastanku koji je održan od 22—26. listopada 1966. god. u organizaciji solunske mitropolije, Teološkog fakulteta i grada Soluna u prisustvu domaćih i stranih crkve-

⁵ *Славянска филология*, том I—V, BAN, Sofija 1963. — D. Marešová, *Bibliografie přednášek V. mezinárodního sjezdu slavistů v Sofii r. 1963*, Slavia XXXIII, sešit 3, Prag 1964, str. 415—439.

L. Moszyński, *Cyrylometodiana na V Międzynarodowym Kongresie Slavistów w Sofii*, Rocznik slawistyczny, t. XXIV, cz. I, str. 134—158. — E. Bláhová, *Cyrylometodějské otázky a staroslověnština (V. Mezinárodní sjezd slavistů v Sofii)*, Slavia XXXIII, sešit 2, Prag 1964, str. 247—249. — Н. И. Толстой, *Проблемы истории древнеславянского литературного языка на V Международном съезде славистов*, Вопросы языкознания 4, Moskva 1964, str. 155—161.

L. j. Jonke, *Peti međunarodni kongres slavista u Sofiji*, Jezik 1963—1964, sv. 1, str. 29—30. — A. Nazor, *Peti međunarodni slavistički kongres u Sofiji*, Slovo 13, Zagreb 1963, str. 252—254. — В. Георгиев, *Работата на V Международен конгрес на славистите в София*, Български език, год. XIII, knj. 6, Sofija 1963, str. 513—520 i dr.

⁶ Е. Кочева, *1100-годишнината на славянската писменост и култура*, Български език, год. XIII, knj. 6, Sofija 1963, str. 557—558.

nih i naučnih ličnosti. Na sastanku koji se odvio u okviru prigodnih i svečanih govora, akademije i vjerskih manifestacija održan je i naučni simpozij koji je obuhvatio pojedine teme iz života i djelatnosti solunske Braće. Na grčkom jeziku referirali su učenjaci I. Anastasiu (*Misija braće Ćirila i Metodija kod Hazara*) i I. Karajanopulos (*Historijski okviri djela apostola Slavena*), a na francuskom češki slavist J. Vašica (*L'œuvre juridique des Saints Constantin-Cyrille et Méthode*) i Rumunj D. Bogdan (*L'œuvre de Constantin Cyrille et de son frère Méthode en Roumanie*).⁷

JUBILARNE PUBLIKACIJE

Pored ovih kulturnih i naučnih manifestacija, od kojih smo nabrojili samo najznačajnije, ćirilometodski jubilej je popratio izlazak raznih naučnih i popularnih publikacija. Slavenski i neki neslavenski narodi, njihova sveučilišta i akademije, naučni instituti i razna društva, izdali su samostalne knjige, zbornike i materijale s kongresâ, te prigodne brojeve lingvističkih, literarnih, historijskih i drugih časopisa. U njima su slavisti, historičari, arheolozi, etnografi, muzikolozi i dr. znatno pridonijeli daljnjem proučavanju ćirilometodske tematike.

Neki su radovi izašli već prije jubilarne 1963. god., kao uvod u proslavu (npr. F. Grivec i F. Tomšič, *Constantinus et Methodius Thessalonicenses. Fontes*, Radovi Staroslavenskog instituta, knj. 4, Zagreb 1960), dok ih se mnogo pojavilo dosta kasno nakon ćirilometodske godišnjice ili tek kao njezin odjek (kao npr. J. Vašica, *Literární památky epochy velkomoravské. 863—885*, Prag 1966, str. 287).

Nabrojiti ćemo najznačajnije zbornike i časopise:

Odjel za jezik, literaturu i umjetnost Bugarske akademije nauka i Filološki fakultet Sofijskog sveučilišta »Kliment Ohridski« obilježili su jubilej slavenske kulture obimnim zbornikom *Хиляда и сто години славянска писменост 863—1963* (u redakciji D. Angelova, E. Georgieva, P. Dinekova, K. Kueva, I. Lekova i K. Mirčeva; Sofija 1963) s 26 vrijednih članaka iz oblasti jezika, literature, historije, umjetnosti i bibliografije. Ovo značajno i lijepo opremljeno ilustrirano izdanje, koje ima zadatak, kako se kaže u uvodu, ne samo da

⁷ B. Grabar, *Proslava 1100-godišnjice Ćirila i Metoda u Solunu*, Slovo 17, str. 226—227. — F. V. Mareš, *Cyrlometodějský kongres v Soluni*, Slavia XXXVI, sešit 2, Prag 1967, str. 330—331.

što bolje postavi i objasni naučne probleme iz ćirilometodske tematike nego i da popularizira djelo solunske Braće u bugarskom narodu, ima još jednu zanimljivu crtu: ono je obuhvatilo najnovija mišljenja bugarskih učenjaka (sadrži samo jedan rad ruskog autora), ali bez namjere da ih uskladi, da izgadi oprečnosti u rješenjima sličnih tema. Redakcija je zaista u pravu da će takve razlike biti »повод за нови проучвания, ще дадат тласък за по-правилно и по-пълно разрешение на неизяснените досега въпроси« (str. 3).

Dvije godine kasnije Ćehoslovaci izdaju još opširniji zbornik *Magna Moravia* koji je pripremio Filozofski fakultet u Brnu (Prag 1965). Ova krasno opremljena knjiga sa slikovnim prilozima, detaljnim i brojnim geografskim skicama, crtežima (osobito u svom arheološkom dijelu), te iscrpnom literaturom donosi 13 ćlanaka najeminentnijih ućenjaka s područja arheologije, filologije, literature, historije i umjetnosti. Zbornik je popratio uvodom glavni urednik Josef Macůrek na engleskom, ruskom i ćeškom jeziku. Uz ostale okolnosti oko priprema i izlaženja ovog zbornika, kritićkog osvрта na naućne skupove, koji su proslavili jubilej, te napomene o suvremenoj ćirilometodskoj literaturi, autor je naglasio da se uz današnji jubilej, nakon bogatih arheoloških otkrića u južnoj Moravskoj, ćirilometodski istraživaći okupljaju oko dva osnovna problema: sudbinę Velike Moravske i znaćenja bizantske misije.

Ćeška akademija nauka izdala je omanji zbornik *Velká Morava. Tisíciletá tradice státu a kultury* (Prag 1963). U radovima petorice ćehoslovaćkih ućenjaka, koji ispituju povijest velikomoravske države s pravnohistorijskog, arheološkog i filološkog gledišta, pokazani su neoćekivano zreli plodovi rane slavenske materijalne i duhovne kulture. Knjiga je štampana i u engleskom, francuskom i njemaćkom prijevodu.

»Ćeská katolická Charita« posvećuje jubileju već 1962. god. zbornik *Solušćtí bratři*, u kojem objavljuju svoje vrijedne i raznovrsne radove profesori-teolozi Ćirilometodskog bogoslovnog fakulteta u Pragu (Litoměřice). Predgovor je napisao Jan Merell, a pogovor Josef Beneš.

U nešto izmijenjenom obliku i bez ćlanka A. Salajke isti izdavać publicira ponovo ovu knjigu slijedeće godine na talijanskom jeziku pod naslovom *Sancti Cyrillus et Methodius. Vita e opera* (Prag 1963).

Veliki i bogato opremljeni njemaćki zbornik *Cyrillo-Methodiana* (Slavistische Forschungen 6, Görres-Gesellschaft, Böhlau Verlag,

Köln - Graz 1964) okupio je učenjake širom Evrope, pa i Amerike, s priložima iz historijskih i filoloških nauka oko ćirilometodske problematike.

Uz Solunski simpozij Grci su obilježili jubilej i velikim zbornikom *Κυρίλλω και Μεθοδίω τόμος έόρτιος επί τῆ χιλιουτῆ και έναιοστῆ ετηρίδι* (urednik Ioannis E. Anastasiu, Solun 1966) s radovima domaćih i stranih autora. Izdanje treba obuhvatiti više svezaka pa je ovo samo njegov prvi dio.⁸

Slijede omanji zbornici kao *Slovak Studies III. Cyrillo-Metho-diana* u izdanju Slovačkog instituta u Rimu (Rim 1963), slovački zbornik *Apoštoli Slovienov* (SSV, Trnava - Bratislava 1963), talijanski *Cirillo e Metodio i Santi Apostoli degli Slavi* (Pontificio Istituto Orientale, Rim 1964)...⁹

Među časopisima su jubilarne brojeve izdali *Slavia* (roč. XXXII, sešit 3—4, Prag 1963), *Byzantinoslavica* (XXIV, 2, Prag 1963), *Slovo* (br. 13, Zagreb 1963), *Most* (roč. X, 1—4; izdaje Slovački institut u Clevelandu). Jubilarne priloge publiciralo je niz časopisa među kojima *Analecta Bollandiana*, *Slavic Review*, *Литературна мисъл*, *Български език*, *Исторически преглед*, *Československý časopis historický*, *Letopis Matice Srpske*, *Zbornik radova Vizantološkog instituta*, *Glasnik na Institutot za nacionalna istorija* itd., itd.

Neka su od jubilarnih djela samo prigodnog i popularnog karaktera, druga imaju ozbiljnije ili strože naučno značenje i rezultate. Zbog toga nam je potrebno razlikovati vrednije naučne studije i rasprave od popularnijih priloga, te češće samo najkraćih osvrtu na jubilej.

A. Popularna i popularno-naučna izdanja

Ovu grupu izdanja pokušat ćemo raščlaniti u tri podgrupe. U prvu ubrajamo članke isključivo jubilarnog karaktera, najčešće prigodne osvrte na ovu godišnjicu, bilo s kratkom registracijom jubileja ili pak s enciklopedijskim pregledom najosnovnijih faza te značenja ćirilometodske djelatnosti (I). Slijede članci koji su se

⁸ v. prikaz zbornika od R. Katičića u Slovu 17, str. 205—207.

⁹ Ćirilometodski se problemi tretiraju i u zborniku *Das Grossmährische Reich*, Češka akademija nauka, Prag 1966, str. 443 + sl. U njemu su publicirani brojni radovi sa Međunarodne konferencije održane u Brnu i Nitri od 1—4. listopada 1963. Kako smo ovu vrijednu knjigu primili sa zakašnjenjem, ona neće ući u ovaj prikaz.

problematikom pozabavili nešto opširnije i ozbiljnije, ali ne obogaćuju nauku nekom novom građom ili novim pogledima u pristupanju i u rješavanju pojedinih pitanja (II). Treća podgrupa sadrži ozbiljna (popularno-naučna) djela dužeg daha, pisana popularnim stilom prije svega zbog namjene široj publici (III).

I. Ovamo idu kratki, često i anonimni osvrti na jubilej, ili s potpisom redakcije po mnogim časopisima (npr. *Делото на Кирил и Методиј живее и в нашата съвременност* (1), *Prije 1100 godina — dolazak Sv. Braće* (2), Domagoj Šimić, *1100-godišnjica djelovanja sv. Ćirila i Metoda među Slavenima* (3) i dr.). Ovdje uvrštavamo i predgovore i pogovore pojedinim većim, bilo popularnim, bilo naučnim izdanjima, osobito zbornicima, zbog njihove kratkoće, anonimnosti ili samo informativnog karaktera, kao npr. anonimni predgovor bugarskom jubilarnom zborniku (*Предговор*) (4) i predgovor na engleskom, ruskom i češkom jeziku Josefa Macúreka zborniku »Magna Moravia« (*Introduction*) (5), u kojem se, budući da je knjiga izašla 1965. god., autor popratno, i to kritički osvrće na neke skupove i proslave koje je izazvao slavenski jubilej. Slijede predgovor i pogovor zborniku *Soluššti Bratři Jana Merella (Předmluva)* (6) i Josefa Beneša (*Doslov*) (7). Tu ulazi i opširnija knjižica M. Lacka, *Undicesimo Centenario della Missione dei Ss. Cirillo e Metodio presso i popoli Slavi* (8) i *1100-godišnjica prvog dolaska sv. Ćirila i Metoda u Rim* (9); slovačka izdanja u Rimu: drama *Gorazd* (10) R. Dilonga i *Zdravica sv. Cyrilovi a Metodovi* (11) (pjesme dvanaestorice slovačkih pjesnika posvećene slavenskim apostolima) i dr.

II. Popularnog značenja je omanji talijanski zbornik *Cirillo e Metodio i Santi Apostoli degli Slavi*, koji sadrži predavanja održana na konferenciji u Pontificio Istituto Orientale u Rimu 9, 10. i 11. svibnja 1963. god. u znak sjećanja na 1100-godišnjicu slavenske misije sv. Braće. Takvi sastanci, kao što se navodi u uvodu (str. 7), imaju često popularni karakter, ali ovaj zbornik sadrži i nekoliko novih aspekata i neizdanih podataka, osobito o sudbini relikvija sv. Ćirila koje su nedavno nanovo otkrivene. Na početku zbornika nalazi se apostolska enciklika *Magnifici eventus pape Ivana XXIII (Ioannis XXIII Epistula Apostolica)* (12), potpisana na audijenciji danoj 13. svibnja 1963. g. učesnicima ćirilometodske trodnevnice i alokucija *Paula VI (Pauli VI Allocutio)* (13) održana u bazilici sv. Klementa, prema bizantskom obredu, prigodom zaključenja proslave jubileja. Slijedi članak u kojem je autor Giuseppe Olšr

(*La vita e l'opera dei SS. Cirillo e Metodio*) (14) u osnovnim poznatim linijama ocrtao historijsku pojavu sv. Ćirila i Metodija naglasivši dvije osnovne zasluge solunske Braće: definitivnu kristijanizaciju Velike Moravske i stvaranje slavenske liturgije. O pet osnovnih elemenata misionarske metode sv. Ćirila i Metodija prema VC, c. XV, i Vita Italica, c. VII, s osobitim osvrtom na najvažniju značajku ćirilometodske metode — uvođenje narodnog slavenskog jezika u liturgiju — piše M. Lacko (*Il metodo missionario dei SS. Cirillo e Metodio: la liturgia slava*) (15). Slijede članci o boravku sv. Braće u Rimu s iznesenim argumentima o Ćirilovoj biskupskoj časti (Stefano Sakač, *I Santi Cirillo e Metodio a Roma*) (16); o njihovoj teologiji i duhovnosti (Giovanni Vodopivec, *La teologia e la spiritualità dei SS. Cirillo e Metodio*) (17); o širini i sudbini ćirilometodske djelatnosti i kulture nastavljene njihovim učenicima u Bugarskoj (Giorgio Eldarov, *L'opera dei SS. Cirillo e Metodio presso i loro discepoli*) (18), te vrlo iscrpan i informativan članak o relikvijama sv. Ćirila s osvrtom na historijske dokumente o njihovoj sudbini od Ćirilove smrti pa sve do danas i pretresom literature o tom predmetu (Leonard Boyle, *The Fate of the Remains of St Cyril*) (19).

Slovaci u Americi posvetili su jubileju, u izdanju Slovačkog instituta u Clevelandu, čitav broj svog časopisa *Most* sa člancima raznih autora, koji žele predstaviti ćirilometodsku misiju, njezine značajke i okolnosti pod kojima se odvijala, ističući prije svega njezin vjerski karakter, te naglašavajući dva osnovna gledišta — marksističko i kršćansko s kojih se pristupa ćirilometodskoj baštini (osobito Štefan Náhalka i Imrich Kružliak). Između ostalog u ovom zborniku nalazimo iscrpan i pregledan članak o ćirilometodskom kultu kod Slovaka (*Písomné a výtvarné prejavy cyrilometodského kultu u Slovákov*, izvadak iz rukopisne studije »Cyrilometodský kult u Slovákov« Imricha Kružliaka) (20), koji je kroz stoljeća bio nacionalni ponos i u domovini i izvan nje, simbol slovačkog kršćanstva i svjedok starine slovačke kulture, a osobito u 19. st., u doba narodnog preporoda, revolucije i kasnije, jedno od sredstava kojim se nastojala očuvati slavenska samostalnost od pritiska mađarizacije; tu je i članak Josepha Cincika (*The True Likeness of Sts. Cyril and Methodius. An iconographico-iconological study*) (21), slikara i ilustratora ćirilometodskih tema, koji još jedanput analizira stil i karakter ćirilometodskih freski (grčko-bizantinski s već početnim

crtama novog preromanskog franačko-italskog ukusa) u bazilici sv. Klementa. O dvjema literarnim obradama ćirilometodskih tema u slovačkoj poeziji 19. st. govori Stanislav Mečiar (*Cyrlometodská téma u Hollého a Hviezdoslava*) (22), a u knjizi su štampani i literarni prilozi Jána Hollýja, *Posolstvo do Carihradu* (23) i Jána Doránskog, *Mokrá nedel'a* (24). M. Lacko (*Či sv. Cyril a Metod zapojili Slovákov na Západ?*) (25) odgovara na pitanje da li su Ćiril i Metodije svojom djelatnošću otvorili Slovacima vrata zapadne kulture te ih tako učlanili u porodicu zapadnoevropskih naroda. Autor objašnjava da su solunska Braća, doduše, Slovake učvrstila u kršćanstvu, koje im je ranije dolazilo sa zapadnim misijama, ali su na kulturno-političkom polju pokušali stvoriti vlastiti slavenski blok, koji je trebao postati treća sila u Evropi između franačkog i bizantskog carstva. (Oni su povezali Slovake s Rimom kao središtem katoličke crkve, ali manje kao središtem zapadne kulture, jer su Slavenima otvorili više kulturna vrata Istoka nego Zapada. Po zamisli Rastislava, Ćirila i Metodija, Slovačka — Velika Moravska je trebala postati središte nove vlastite slavenske kulture, koja bi se kasnije proširila drugim slavenskim narodima). Isti je autor u zborniku još objavio članke *Sv. Cyril a Metod a Slovensko* (26) i *Hrob a pozostatky sv. Cyrila v Ríme* (27). Zbornik još sadrži članke Artura Cronie (*Slovanské mená v prastarom Cividalskom Evanjeljárí*) (28) i Josepha Cincika (*A Note of the Official See and the Burial Place of Saint Methodius*) (29), te dva članka Štefana Náhalke (*O plný zmysel cyrilometodskej misie a jej 1100-ročného jubilea*) (30) i *Ústav sv. Cyrila a Metoda v Ríme*) (31).

U Americi su izašle dvije knjige Martine Tybor. To su romansirane, zanimljivo ispričane i s ilustracijama popraćene (J. Cincik) biografije solunske Braće, od kojih je prva (*Sts. Cyril & Methodius. The Glory of the Slavs*) (32) namijenjena široj publici, a druga (*Saints Cyril and Methodius. Apostles to Great Moravia*) (33) mladim čitačima.

III. Uz 1100-godišnjicu dolaska Ćirila i Metodija u Veliku Moravsku Slovaci u zemlji izdaju »zbornik studija sa slikovnim prilozima« *Apoštoli Slovienov* s osam vrijednih priloga.

Alexander Horák (*Medzinárodný význam cyrilometodského diela*) (34) je rezimirao značenje moravske misije kroz tri zasluge njezinih nosilaca: Ćiril i Metodije su donijeli visoku kršćansku kulturu u slavenski svijet, a moravski je narod nije morao platiti svojom

slobodom i političkom ovisnošću. Oni su i zastupnici prava svakog naroda na vlastiti život i svoju tradiciju, te napokon neumorni borci za jedinstvo svijeta i mir među svim narodima.

Mikuláš Mišík (*Politické a cirkevné postavenie Vel'kej Moravy pred príchodom Cyrila a Metoda*) (35) je ukratko iznio politički i crkveni položaj moravskih Slavena od 5. i 6. st. do dolaska Ćirila i Metodija: njihovo društveno uređenje, formiranje moravskog i nitranskog kneževstva, te velikomoravske države; odnos slavenskih knezova prema istočnom franačkom carstvu i prve neorganizirane, zatim organizirane kontakte s kršćanstvom, koje je u Moravskoj dobilo svoj izraziti sadržaj tek dolaskom bizantskih misionara, jer su oni uz kristijanizaciju postavili temelje i domaće slavenske kulture.

Ján Pöstényi (*Cyrlometodská tradícia na Slovensku*) (36) daje jedan odlomak iz svoje veće radnje na ovoj tematici. Autor govori o ćirilometodskoj tradiciji u Slovačkoj, o njezinu duhu, fazama kroz koje je prolazila i plodovima koje je davala, o tretiranju na koje je nailazila kod pojedinih istraživača ćirilometodske problematike, s osobitim osvrtom na 19. st., kada je ona uz 1000. jubilej slavenske pismenosti (1863) osobito živnula i dala vrijedne rezultate.

Karol Markovič (*Byzantské prvky v cyrilometodskej úcte na Slovensku*) (37) raspravlja o sličnoj temi. Ukazuje na tragove bizantske misije koji su se sačuvali u Slovačkoj i nakon pada Velike Moravske. Tome je pogodio i državno-politički položaj Slovačke prema Ugarskoj, različit od položaja Poljske i Češke. U Ugarskoj su se sačuvali tragovi bizantskog kršćanstva, ona je imala i samostan grčkih monaha, gdje su našli utočište i slavenski klerici protjerani iz Sazave od Břetislava II. Oni su još jačali slavensku kulturu i ćirilometodski kult u Ugarskoj, osobito u Slovačkoj gdje su imali potporu stanovništva. To pokazuju i stari slovački spomenici od 11. st. nadalje, koji slave sv. Ćirila i Metodija kao i neke bizantske svece. Na taj su način, zaključuje autor, temelji koje su položili Ćiril i Metodije ostali osnova kršćanstva i kulture svih Slavena.

Slijedi kratki članak Václava Ryněša (*Cyrlometodská myšlienka v českom národe*) (38) o ćirilometodskoj tradiciji u Češkoj od 10. st., preko Emausa do ćirilometodskih obljetnica u 19. st. (1863, 1869, 1885), te pregled ćirilometodskih slavenskih, grčkih i latinskih izvora autora Jána Šveca Bilýja (*Pramene k cyrilometodskému obdobiu*) (39).

Značajan je prilog Michala K r o v i n e (*Starosloviensky preklad sv. Písma*) (40), u kojem se još jedanput raspravlja o pitanjima koja su povezana uz staroslavenski prijevod sv. Pisma. Prijevod sv. Pisma bio je važan datum ne samo u vjerskom i kulturnom životu svakog naroda nego je bio značajan i za njegovu kulturu jezika i društveni život uopće. Takvo su značenje imali već prvi prijevodi s grčkog na stare kulturne jezike (latinski, sirski, koptski, gotski i dr.), zatim na germanske i romanske jezike, a njihova epohalnost se još intenzivnije osjetila u kulturnom razvitku slavenskih naroda. Nastanak staroslavenskog prijevoda sv. Pisma u ćirilometodsko doba potvrđuje autor mnogim izvorima, prije svega Žitijima Ćirila (gl. 14 i 15) i Metodija (gl. 15) i svjedočanstvom Ivana Egzarha. Analiza tih spomenika može nam dati neke podatke i o autorima prijevoda, vremenu nastanka, opsegu i predlošku. Najlakše je upoznavanje autora. To su prije svega bili Konstantin i Metodije u doba velikomoravskog djelovanja, zatim njihovi učenici, među kojima je bilo i moravsko-slavenskih suradnika (Gorazd i Naum). Međutim, opseg staroslavenskog prijevoda je dosada sporan, jer se svi tekstovi nisu sačuvali, a podaci u ŽM 15 učenjacima nisu posve pouzdani. Najteže je odgovoriti na pitanje koji su predlošci poslužili prevodiocima. Izvori samo kažu da su Braća prevodila s grčkog na slavenski jezik, ali postoje tri glavne recenzije grčkog biblijskog teksta: 1. aleksandrijska (Hesihijeva), najstarija i najbliža apostolskom tekstu, 2. jeruzalemska (Pamfilova) ili zapadna (2. st.) i 3. sirsko-bizantska (Lukianova) ili carigradska (3. st.). Krovina rezimira mišljenja učenjaka o predlošcima evanđelistara, četveroevanđelja, epistolara i psaltira od Dobrovskog nadalje (Vajs, Šafařík, Soden, Snoj, Horálek, Pogorelov, Hamm, Pechuška, Laurenčík, Janko). U obzir su uzimane spomenute recenzije, latinska Vulgata i gotski prijevod Ulfile. Najviše je polemika izazvala konfrontacija Vajsova i Horálekova mišljenja. Zaključak koji autor predlaže je slijedeći: »Za najpravdepodobniju predlohu pre evanjeliár treba pokladat' carihradskú (Lukiánovu) recenziju. Pre doplnky štvorevanjeliové možno pripustit' miešaný text; predovšetkým ide o západné, sýrske a alexandrijské varianty. Podobne aj pre iné knihy N. i St. Zákona. Pre Žaltár treba hl'adat' okrem Lukiánovej rec. aj texty latinské (tak starolatinské ako aj vulgátne) a hebrejské. Vplyvy gótskeho prekladu Wulfilovho sú nepravdepodobné a možno aj vôbec vylúčené. Varianty z iných textov sú zriedkavé a dostali sa do stsl. prekladu neskôr a nepriamo« (str. 137). Autor je dao još nekoliko napomena o stilskoj i jezičnoj

ljepoti staroslavenskih biblijskih prijevoda, koji bez lingvističnih pogrešaka, kontradikcija i besmislenosti, sa čistom teološkom naukom i pravovjernim kršćanstvom predstavljaju genijalno djelo, a ne početnički pokušaj. Oni posjeduju pečat slavenskog duha iako su stvarani za narod koji nije imao prethodne ni literarne ni jezične tradicije.

Centralni članak Alojza Miškoviča (*Apoštoli Slovienov*) (41) pruža informativan pregled života i djela slavenskih apostola i njihovih učenika. Tim djelom, koje je okarakterizirano kao revolucionarno i napredno, Slavenstvo je postalo ravnopravan partner ostalim narodima. Unatoč svom popularnom stilu, autor pretresa zbivanja ozbiljno i kritički, služeći se savjesno poznatim izvorima i naučnom literaturom. Miškovič se zalaže i za neka manje raširena mišljenja. Tako npr. za ono o Konstantinovoj biskupskoj časti, koja mu je vjerojatno bila ponuđena kao vođi slavenske misije; prihvaća vjerodostojnost bule »*Industriae tuae*« (880. g.) pape Ivana VIII i njegovo priznanje Metodijeva pravovjerja i upotrebe slavenskog jezika u liturgiji, ali misli da je papa time što je Metodija nazvao nadbiskupom »svete crkve moravske«, ograničio njegovu jurisdikciju na Moravsku, a panonsku oblast vratio salzburškom nadbiskupu; što se tiče Wichinga, Miškovič sumnja da je on postao pravi nitranski biskup, itd. Posebno je poglavlje posvetio misionarskoj djelatnosti Ćirila i Metodija i još uvijek otvorenom problemu njezina utjecaja izvan Velike Moravske među drugim slavenskim narodima (Poljacima, Ćesima, Lužičkim Srbima, Kijevskim Rusima, Hrvatima, Srbima i Bugarima). Isto je tako razmotrio i mogućnost Metodijeve suradnje u misionarskom poslu carigradske patrijaršije na Balkanu (za boravka u Carigradu 882. g.), kojom zgodom bi dospio prijevod bogoslužnih knjiga i dijelova sv. Pisma i k južnim Slavenima (Bugarima, Srbima, Hrvatima, Makedoncima). Ispitavši izvore i mišljenja slavista, autor potiče istraživače da još jedanput razmotre mogućnost slavenske nacionalnosti sv. Braće. Ako su i bili Grci, zaključuje on, kao učitelji velikomoravskog naroda i začetnici slavenske kulture, oni su postali članovi slavenskog naroda.

Václav Bartůněk (*Život sv. Cyrila a Metoděje*) (42) je jednostavno ispričao život solunske Braće, njihovu ulogu i zaslugu u vjerskom i kulturnom životu Slavena sa svim onim pojedinostima kojima raspolažu njihovi životopisi i drugi izvori (pojedina poglavlja nose čak kao naslove zgodno izabrane kraće citate iz ŽK i ŽM). Autor je podatke uzimao onakve kakvi jesu, ili se kod pojedinih diskuta-

bilnijih mjesta zaustavljao («ruska pismena», nalazak moći sv. Klimenta, svećeničko ili đakonsko zvanje Konstantina) i onda problemima davao svoje objašnjenje ili citirao imena učenjaka koji su ih na ovaj ili onaj način riješili (Lavrov, Dvornik, Brückner, Vašica, Vavřinek...).

Bartůňek je zaokružio svoj pregled slavenske misije s prikazom događaja i uvjeta koji su vladali u misionarstvu Slavena prije same misije. Poput mnogih učenjaka koji o tome sve češće raspravljaju, i on misli da su se dva Solunjana na misiju među Slavenima ranije spremala (poslije arapske misije na Olimpu), da su sakupljali slavenske kandidate, odgajali ih, a da je pri tome, izgleda, veću ulogu odigrao Metodije. Konstantinov posao je bio olakšan i činjenicom što su Slaveni u bizantskom carstvu bili toliko napredni u kršćanskoj civilizaciji da se već moglo pomišljati na njihovo slavensko pismo i literaturu, a poslije 863. g. Carigrad je čak bio prisiljen da im osnuje vlastitu crkvenu hijerarhiju. Liturgija je bila na grčkom jeziku, ali su ipak slavenski kršćani zbog razumijevanja kompliciranijih riječi posjedovali izvjesne zapise i marginalije (glose — prijevodi nekih riječi sv. Pisma na narodni jezik) koji se mogu držati za prve pojave slavenske literature. Upotrebljavalo se grčko pismo koje se sve više prilagođivalo slavenskim riječima, ali su im nedostajali znakovi za specifične slavenske glasove. Na tom stupnju procesa pomogla je onda Konstantinova filološka genijalnost i izumila slavensko pismo. Metodije se kasnije (za boravka u Carigradu 882. g.) odužio bizantskim Slavenima, kada je svojim utjecajem i uz pomoć suradnika stvorio malo sjedište slavenske liturgije u Bizantu. Ako je slavenska misija bila posvećena svim Slavenima, zaključuje autor, onda bi bilo pogrešno iz nje isključiti upravo bizantske Slavene. U toku čitave svoje djelatnosti među Slavenima bizantski su misionari ostali vjerni svojoj posredničkoj ulozi između Istoka i Zapada.

Dragoljub Pavlović (*Ćirilo i Metodije*) (43) je popularno prikazao ćirilometodsku historiju. Istakao je da u doba 1100-godišnjice slavenske pismenosti pada i proslava 150-godišnjice slavenske filologije. Zbog toga podsjeća na ulogu i svih onih vrijednih učenjaka od Dobrovskog nadalje, koji su iz oskudnih izvora crpili podatke po podacima da bi rekonstruirali ovaj veliki čin slavenske kulture. Među njima istaknuto mjesto pripada i našim učenjacima V. Jagiću i J. Kopitaru.

Michael Lacko, autor koji se mnogostruko angažirao u proslavi ćirilometodskog jubileja, u uvodu svoje knjige na engleskom i slovačkom jeziku (*Saints Cyril and Methodius* ili *Sv. Cyril a Metod*) (44) daje sam ocjenu svog rada: »This biography is intended for a wide public. It treats the more general and important aspects of the activity of Sts. Cyril and Methodius without entering into special questions discussed only by the erudite. However it is based directly on the original sources and the most recent literature on this subject...«

Lacko u prvom planu prati vjersku aktivnost solunske Braće s opširnijim napomenama o slavenskoj liturgiji, ne zanemarujući ni opće kulturno, političko i historijsko značenje njihove misije. Osnovni su mu vodiči u izlaganju Žitija Ćirila i Metodija, koja uz ostale važnije izvore, kao što su Italska legenda, papinska pisma i dr., citira u svakoj prilici. Djelo prati život i sudbinu svojih junaka od solunskih dana pa do propasti moravske misije u okviru historijskih činjenica i utvrđenih gledanja ne ulazeći u dublja raspravljanja oko neriješenih pitanja. Na takvim mjestima autor rado citira mišljenja naučnih autoriteta, prije svega F. Dvornika i F. Grivca, zatim Vajsa, Vašice, Sakača, Devosa, Cibulke, Ohienka, Granstremove i mnogih drugih. Knjiga, čitka i ukusno opremljena slikama i geografskim skicama, vrlo dobro će poslužiti svojoj namjeni.

Franc Grivec, vrstan poznavalac života i djela solunske Braće obilježava jubilej slavenske pismenosti djelom *Slovanska blagovestnika sv. Ćiril in Metod, 863—1963* (45). Autor je — kako kaže u predgovoru — bio zamoljen od »Mohorjeve družbe« da za nju priredi slovensko izdanje svoje njemačke knjige »Konstantin und Method« (Wiesbaden 1960), ili nadopuni slovensku knjigu »Slovanska apostola sv. Ćiril in Metod« (Ljubljana 1927), ali se on odlučio na pisanje nove knjige, koja je obuhvatila rezultate njegovih dotadašnjih knjiga i rasprava s najnovijim dopunama. Nakon više od pola stoljeća bavljenja ovom problematikom, autor je ovom prilikom još jedanput dao cjelovitu sliku života, veličinu karaktera i djela solunske Braće, te pregled crkvenoslavenskih, grčkih i latinskih izvora o sv. Ćirilu i Metodiju. Ne zanemarujući ni druge aspekte njihove slavenske misije, on je prije svega istakao njihovu apostolsku gorljivost, brigu i odanost slavenskom narodu, te izvanredne zasluge u stvaranju slavenske liturgije, srži njihova misionarskog djela. Grivec iznosi mišljenje da su Braća već između saracenske (851. g.) i hazarske misije (860.

g.) u samoći Olimpa skupljali učenike i snovali nacrt za svoje apostolsko djelo među balkanskim i drugim Slavenima, pripremajući pismo, oblikujući staroslavenski književni jezik i prve prijevode; zastupa i tezu da je Metodije za vrijeme svog boravka u Carigradu (god. 882) ustanovio centar za slavensko bogoslužje i dogovorio i pripremio njegovo širenje u Bugarsku.

S teološkom stanovišta, obnavljajući autorova ranija rješenja ili nadodovezujući na njih, knjiga donosi vrijedne podatke i objašnjenja pojedinih mjesta ŽK i ŽM (npr. o pradjedovskim častima, koje Grivec smatra jezgrom i vrhuncem, temeljnom misli Konstantinove teologije i filozofije), dok je ćirilometodska misija sa svojim ciljevima i tekovinama na historijskom i političkom planu, možda, nedovoljno kritički predstavljena, gledana samo u duhu ljudske jednakosti slavenskih naroda sa starijim istočnim i zapadnim narodima, kao slavensko jedinstvo i samostalan most, miroljubiva posrednička sila i ravnoteža između bizantskog Istoka i latinsko-njemačkog Zapada, pa su Ćiril i Metodije prije svega apostoli općeg kršćanskog bratstva i jedinstva.

Autor se obilno služi izvorima, osobito Žitijima Ć i M, katkada u potpuno slobodnom parafraziranom prijevodu, kako bi ga što lakše uklopio u svoj narativni kontekst. Djelo je popraćeno slikovnim prilozima, a pisano vrlo lijepim i dopadljivim stilom s namjerom da bude popularno (v. poglavlje 21. Božič v Rimu leta 867; 26. Metodij osamljen; 31. Premodri mož — knez Kocelj i dr.) i time prikladnije što širem krugu čitalaca, bez opširne dokumentacije i samo s citiranjem najneophodnije literature. Događaji su izneseni mirno, u ravnoj liniji, problemi konačno riješeni; autor ne vodi polemiku ni širu naučnu diskusiju s mišljenjima drugih učenjaka, te se zbog toga često kod kojeg delikatnijeg pitanja poziva na svoje mnogo autoritativnije njemačko djelo¹⁰ (katkada i na latinsko¹¹), gdje je takvim problemima posvetio više mjesta i kritičnosti.

Kao i svoja ranija djela, i ovu posljednju riječ F. Grivec je napisao s krajnjim entuzijazmom prema junacima slavenske misije, s iskrenim divljenjem demokratičnosti i humanosti njihova velikog djela.

¹⁰ F. Grivec, *Konstantin und Method. Lehrer der Slaven*, Wiesbaden 1960, str. 270.

¹¹ F. Grivec-F. Tomšič, *Constantinus et Methodius Thessalonicenses*. *Fontes*, Radovi 4, Zagreb 1960, str. 274.

B. Naučna i naučno-popularna izdanja

U daljnjem izlaganju govorit ćemo o djelima, studijama i člancima, koja imaju naučno značenje ili pretenzije na takvu ocjenu s obzirom na karakter izdanja u kojem su štampana, ili ozbiljnost pristupa i obrade, iako neka ostaju bez novih ili značajnijih znanstvenih rezultata.

Prije nego što podijelimo ova izdanja po pojedinim tematskim jedinicama ćirilometodske problematike, osvrnut ćemo se na radove općeg karaktera (I), tj. na djela koja daju iscrpne i informativne preglede života i djela solunske Braće ili govore o tekovinama toga djela, aspektima, karakteru i značenju. Iako ona pregledno obrađuju mnoga ćirilometodska pitanja, često se intenzivnije zaustavljaju i na pojedinačnim problemima. O takvim mjestima govorit će se još u problemskoj klasifikaciji (II). Isto tako neke radove iz ovog poglavlja, već prema mogućnostima koje pružaju, morat ćemo predstaviti u dvije ili više grupa naše klasifikacije.

I. Radovi općeg karaktera

U Belgiji je Paul Duthilleul, autor poznat po radovima iz ćirilometodske tematike, dao vrlo interesantnu knjigu *L'Évangélisation des Slaves. Cyrille et Méthode* (46), koja je manje-više obuhvatila kompletno ćirilometodsko djelo u sažetom, ali detaljnim crtama i s opširnijim kritičkim osvjetljenjem, prema autorovu mišljenju, još otvorenih pitanja. Uvod (str. 1—25) posvećen ocjeni izvora o Ćirilu i Metodiju (a oni su po karakteru i historijskoj vjerodostojnosti podijeljeni na: »Documents proprement dits« i »Les légendes hagiographiques slaves, grecques et latines«), bogat opaskama i dokumentacijom, privlači pažnju kritičkim prikazom papinskih pisama i mišljenjem o »panonskim« i drugim legendama i dokumentima. Iznijevši svoje razloge za to, autor je poput nekih ranijih historičara i filologa još jedanput posumnjao u autentičnost pojedinih pisama papa Hadrijana II, Ivana VIII (v. i pogl. XI: »Jean VIII et la liturgie slave«) i Stjepana V (v. i pogl. XIII). Tako je »Gloria in excelsis«, pismo Hadrijana II slavenskim knezovima Rastislavu, Svatopluku i Kocelju (prema autoru iz 869—870. g.; sačuvano u ŽM 8), po Duthilleulovu mišljenju samo plod autora ŽM, ili barem njegov posljednji oblik, pisano negdje u bizantsko-slavenskoj grupi na Ohridskom jezeru, a kako se može suditi po

sličnosti, inspirirano kasnijim »Industriae tuae« Ivana VIII (880. g.). Pitanje pisma »Quia te zelo fidei« Stjepana V, čija se autentičnost ne može ozbiljno nijekati, jer je potvrđena sličnošću i prisutnošću »Commonitoriuma«, autor rješava s tezom da je autentično pismo Stjepana V interpolirano, dodan mu je jedan pasaż u korist Wichinga, a Wiching falsifikator ovog odlomka poslužio se terminima Ivana VIII, kojima je on preporučio Metodija Svatopluku 880. g.

»Panonske legende«, kojih izdanja poslije Lavrova (Lenjingrad 1930), Dvornika (Prag 1933) i Lehr-Splawińskog (Poznanj 1959) autor na žalost ne spominje, hagiografska su djela (ŽM puno manje nego ŽK), nastala vjerojatno krajem 9. st., najkasnije do 916. god. (smrti Klimenta) u Makedoniji. One su neovisne jedna o drugoj, plodovi su dvaju autora, i ništa ne govori u prilog tome da je autor Metodijeva života imao pred sobom Konstantinov životopis, ili uopće da je ŽK po postanku starije od ŽM, te da bi Metodije sudjelovao u njegovu stvaranju.

Vrijedan je za nauku način na koji Duthilleul prati životni put i djelo solunske Braće. Slijedeći njihova Žitija, on uvijek traži dopunu ili potvrdu za pojedine događaje i u drugim izvorima; potpuno trijezno razlučuje hagiografska ili sporna mjesta (disputacija Konstantinova s ikonoborskim patrijarhom Jannesom 843. god.; događaji na Hersonu: prijevod hebrejske gramatike, »ruska pismena«; Metodijev prijevod cijelog sv. Pisma i sl.) od historijski pouzdanih ili mogućih fakata. Osobito je oprezan u iznošenju događaja prije moravske misije (arapska i hazarska misija — u posljednjoj Metodije, po autorovu mišljenju, vjerojatno nije ni sudjelovao), jer su oni zabilježeni samo u legendama, dok je slavenska misija potvrđena i drugim dokumentima, kojima se autor i služi, što pruža veću vjerodostojnost Žitijima. Nastavljajući na gornje sumnje, Duthilleul smatra da isto tako ništa ne dokazuje da su Moravljani na čelu s Rastislavom tražili misionarsku pomoć u Rimu prije nego u Bizantu, pogotovu kada znamo da »Gloria in excelsis« nije autentično pismo Hadrijana II.

Pojedinim slavenskim narodima, njihovoj historiji i kristijanizaciji, te položaju i odnosu Moravljana prema njima, autor je posvetio dosta mjesta.

Ističemo neka od njegovih mišljenja. Npr. kod problema o slavenskim azbukama, autor smatra da je Konstantin stvarajući glagoljicu vjerojatno pošao od grčke uncijale zaobljujući oblik slova i inspirirajući se u oblikovanju specifičnih slavenskih glasova hebrej-

skim alfabetom, dok je ćirilica nastala u Bugarskoj, u atmosferi bizantske kulture, opet od grčke uncijale, a za specifične slavenske glasove uzor joj je bila glagoljica. Govoreći o bizantskom karakteru slavenske liturgije, autor naglašava da u svojim napadima i diskusijama s bizantskim misionarima, njemačko-latinski kler nije nikada istupao protiv njihova istočnog obreda, nego je kamen spoticanja bio uvijek samo slavenski bogoslužni jezik. Nakon tri godine misionarskog rada, Ćiril i Metodije su se zapravo spremali u Carigrad (moravska je misija time završena) da posvete učenike i osiguraju budućnost slavenske liturgije, ali ih je papa Nikola I pozvao u Rim iz bojazni da se ne ponovi slučaj Bugarske (poziv su primili u Moravskoj). Autor je razvio svoje mišljenje o razlozima zbog kojih je rimski papa pokazao, prilikom posjeta solunske Braće, toliku gorljivost za slavensku liturgiju (učvršćenje jurisdikcijske vlasti nad Moravskom, ali istovremeno i održanje dobrih odnosa sa Carigradom), o literarnoj djelatnosti Ćirila i Metodija i dr. Detaljnije se zadržao na slavenskoj liturgiji i odnosu rimskih papa prema njoj: Ivana VIII (v. pogl. XI) i Stjepana V (v. pogl. XIII). Značajno je da je posvetio posebnu pažnju historiji i sudbini glagoljske liturgije kod Hrvata, koji su dugo sačuvali ovu visoku tekovinu moravske misije i uspomenu na sv. Ćirila i Metodija (v. pogl. V i XIV)...

Knjiga je opremljena kronološkom tablicom događaja, bibliografijom i onomastičkim indeksom.

Ne ulazimo u diskusiju o tome koliko su svi ovdje izloženi i od Duthilleula postavljeni problemi novi i otvoreni, ranije pokrenuti, ili u naučnoj literaturi drugačije riješeni. Za pohvalu je autorov izvanredno osjetljiv kritički duh, koji je razvio bogatu diskusiju o materijalu svog predmeta i polemiku s mišljenjima drugih autora (osjeća se samo izvjestan manjak najnovije naučne literature), te dao događajima uvijek široku historijsku pozadinu. Isto tako oduševljava autorova sposobnost i spremnost da se uhvati ukoštac sa svakim problemom, predloži njegovo rješenje i da vlastito obilježje. Ovakva inventivnost i napetost u izlaganju pokreće rješavanje problema naprijed i plodno nagrađuje čitaočevu pažnju.

Vjekoslav Štefanić, autor studije *Tisuću i sto godina od moravske misije* (47) obilježio je ćirilometodski jubilej svestranim retrospektivnim pregledom prvih poglavlja slavenske pismenosti, koja su Slavenima darovala »dva bizantska putnika«, zacrtala i obilježila snagom svoje intelektualne i moralne ličnosti i svojom vlastitom sudbinom. Ovu široku sliku ćirilometodske historije, iz koje

nije izostavljen nijedan važniji detalj, praćenu u njezinim izvorima, toku i tekovinama, raščlanjujemo na tri osnovna dijela: 1) moravska misija (opći dio), 2) ćirilometodski opus u ćasuu smrti Konstantina i Metodija, koji su »njihovi ućenici i pristaše mogli da nose sa sobom kao njihovu baštinu« (liturģijsko i literarno djelo solunske Braće), 3) odjek velikomoravske baštine u kulturi drugih slavenskih naroda s osobitim obzirom na Hrvate.

Prikaz moravske misije, koju je autor ocijenio kao »kulturno-politićku«, zacrtan je u svojoj osnovnoj liniji (863—885. g.) u okviru historijske, kulturne i politićke atmosfere u kojoj se odvijala, sa svim onim elementima, lićnostima i događajima koji su bili njezini pomagaći ili neizbježni pratioci. Djelo solunske Braće i pobude koje su njima upravljale, autor je ocijenio kao duboko progresivne, humane, revolucionarne i demokratske, same po sebi i u odnosu na dotadašnju misionarsku praksu među Slavenima u srednjoj Evropi, kao i »naćin na koji su oni vršili svoju misiju u duboko razjedinjenoj Evropi, među konzervativnim i ukrućenim srednjovjekovnim ambijentima«; njezin vjerski i kulturno-literarni udio, osjetio je Vj. Štefanić kao epohalnu prekretnicu u kulturnoj povijesti moravskih i panonskih, a zatim i svih drugih Slavena, prekretnicu koja se grijala na vatri visoke grćke civilizacije svojih hrabrih osnivaća i ućitelja.

U ovom dijelu studije, autor je, kako bi kasnije u njezinu 2. i 3. dijelu mogao procijeniti doprinos solunske Braće kulturnom ųivotu Slavena, nastojao što jasnije postaviti dva ključna pitanja: kakvi su bili oni pisani poćeci slavenske kulture koje su bizantski misionari donijeli »u svojem prtljagu« u Moravsku, te kako je izgledala u kulturnom, vjerskom, pa i politićkom pogledu, slavenska zemlja koja ih je 863. god. svećano doćekala i prihvatila. U odgovoru na njih iskrsala su onda sva ona sporna mješta, koja prate slavensku misiju, prije svega njezin kulturni dio, a na koja izvori ne daju jasne odgovore: da li se Konstantin moųda još prije Rastislavova zahtjeva Mihajlu III, već iskusan u misionarskoj djelatnosti, samoinicijativno spremao uz pomoć Metodija i nekih suradnika za neku misiju među Slavenima; o nalazima na Hersonu »rusųkymi pismeny« pisanima; o prioritetu glagoljice ili ćirilice; o staroslavenskom jeziku Konstantina i Metodija; o mogućnostima postojanja neke slavenske pismenosti u Moravskoj sredinom 9. st. i dr. Autor ovakva pitanja nije »zaobišao«, nego ih je »hladno odvagnuvsųi argumente«, kako sam jednom prilikom kaųe, nastojao riješiti, makar i uz pomoć onih oskudnih ćinjenica kojima raspolaųemo, te svojih logićkih pretpo-

stavki. Na prvo pitanje, koje u posljednje vrijeme istraživači slavenske pismenosti, osobito bugarski, sve ozbiljnije postavljaju, autor je odgovorio potvrdno, navodeći da je inače velika zrelost već prevedenih i napisanih slavenskih radova s kojima su Braća došla u Moravsku neprotumačiva. Grupa istomišljenika i đaka, među kojima je već sigurno bio i Kliment, skupila se oko igumana Metodija i njegova brata Konstantina na Olimpu, i tu se je »možda začela misao o slavenskoj misiji i o osnivanju slavenske pismenosti.« S istom ozbiljnošću razmotrio je autor pitanje pretćirilometodske slavenske pismenosti među moravskim i panonskim Slavenima, te pretpostavio, što nije bez izvjesnog oslonca u izvorima, da su irsko-škotski misionari, koji su u ovim krajevima djelovali u toku 8. st., kao i karolinški (bavarski) tokom pr. pol. 9. st. »morali narodu propovijedati na narodnom jeziku, na tom jeziku dati mu osnovne kršćanske molitve i formule i da su oni u svojoj pastirskoj službi morali u svoje latinske knjige dodavati glose na narodnom jeziku latinskim slovima pa takvi njihovi najnužniji pismeni zapisi predstavljaju neznatnu slavensku predćirilometodijevsku pismenost« (str. 10). U jednoj »aliterarnoj i poganskoj sredini« uspjeh Braće ne bi mogao biti tako nagao i velik. Unatoč svim gornjim mogućnostima, autor na jednom mjestu s pravom zaključuje »da danas nemamo dokaza da bi postojala neka ozbiljnija slavenska pismenost prije Konstantina-Ćirila«. Što se tiče prioriteta glagoljice ili ćirilice kao Konstantinova pisma, Vj. Štefanić je, zacrtavši osnovne faze i misli kroz koje je slavistička nauka u tom pitanju prošla i kroz koje još prolazi, ustvrdio zajedno s većinom današnjih autora »da je glagoljica Ćirilovo pismo, da je to pismo novo, da je ono za svoje vrijeme savršeno fonetsko pismo i da neke njegove karakteristike i slabosti (npr. po dva znaka za glas o i za glas i) nedvornno dokazuju samo to da je tvorac ovog grafijskog sistema imao pred sobom obrazac grčkog alfabeta itaciističkog izgovora. Za ćirilicu se još nije moglo dokazati da bi kao sistematizirano slavensko pismo bilo u upotrebi prije Konstantina (Ćirila)« (str. 7).

Autor je predstavio literarni i crkveno-organizacioni rad Konstantina i Metodija u vremenu od 863—866. god. zbog uspješnog funkcioniranja jedne nove slavenske crkvene provincije, s osobitim naglaskom na uvođenju slavenskog pisma i jezika u bogoslužje i književnost; reakciju, koju je njihova novotarija izazvala kod frančko-bavarskog svećenstva; stav moravskih i panonskog vladara prema misiji; put solunske Braće u Rim, koji je predstavljao još

jedan korak prema Zapadu; odnos rimskih papa prema slavenskoj crkvi, koji je u moravsku misiju implicirao »mnoštvo problema vrlo raznorodne prirode, političke, crkvenopolitičke, liturgijske i književne«; Metodijev rad koji je iza toga slijedio, borbu, osamljenost; njegov odlazak u Carigrad u vrijeme koje je smatrao pogodnim za otvaranje puta slavenskoj misiji i među bizantske Slavene; i konačno kraj misije slavenskih apostola, onakav, kakvog ga je označila smrt nadbiskupa Metodija i nužnost historijskih činjenica u rukama kratkovidnog kneza Svatopluka i njemačko-latinske neprijateljske crkve u proljeće 886. god.

U dosta slabom odazivu na koji je jubilej naišao u Hrvatskoj, rad Vj. Štefanića je jedina naučna studija. Ona je ozbiljnom znanstvenom metodom dala kod nas za sada posljednje rezultate na ćirilometodskoj tematici. Autor je definirao mnoge probleme koji zasijecaju u historiju slavenske misije na osnovu vlastitih zaključaka, te onih do kojih je došla riječ današnje slavističke nauke. Ažurnost u literaturi o predmetu je potpuna, uključujući i najnovije radove koji su se pojavili uz sam jubilej. Međutim, autor nije zamorio čitaoca obilnim citiranjem raznih mišljenja ili imenima njihovih nosilaca (kao ni neumjerenim upućivanjem na izvore). Ona se pojavljuju tek u časovima digresija o spornim pitanjima ili onima koja »strše« iz osnovne linije moravske misije, te iz okvira izvora i historijskih činjenica, kako bi uz svoje pretpostavke i sugestije dao i mišljenja drugih učenjaka. Rješavanje tih mjesta je za ćirilometodsku nauku od primarne važnosti, a to su i najvredniji dijelovi ove radnje. Vj. Štefanić nije otvorio širu polemiku s literaturom koju dobro pozna, nego je pouzdanom metodom istraživača suvereno kao crvenu nit kroz studiju provukao svoje mišljenje, ne inzistirajući, međutim, barem nikad apodiktički, na svojim rješenjima, već ostavljajući mjesta i drugim mogućnostima i pretpostavkama, sa spremnošću da uvijek provjeri vjerovatnost i osnovanost i svojih i tuđih konstatacija.

Ova je studija korisna slavistima, a zbog izvanredne jasnoće i sveobuhvatnosti obrade postavljenog problema, ona se može preporučiti kao priručnik ćirilometodske tematike i onima koji se s njome po prvi put susreću, i to ne samo čitačima našeg jezičnog područja.

Josef Mac ũ rek (*La mission byzantine en Moravie au cours des années 863—885 et la portée de son héritage dans l'histoire de nos pays et de l'Europe*) (48) je bizantsku misiju, jedan od »najdramatičnijih perioda« slavenske historije, i događaje koji su joj slijedili svestrano raščlanio na planu velikomoravske (slavenske) i evrop-

ske političke i kulturne historije osobito u vremenu od 9—11. st. U tu svrhu on je predstavio izgled, položaj, raspored i poteze najvažnijih političkih i kulturnih sila zainteresiranih oko misije, te genezu i razvitak dviju najvećih slavenskih formacija centralne i jugoistočne Evrope: slavenskobugarskog carstva (oslanjajući se na rezultate bugarskih historičara D. Angelova i M. Andreeva) i Moravske, od ranih stoljeća srednjeg vijeka do dr. pol. 9. st., s osobitim akcentom na njihovoj vjerskoj i kulturnoj evoluciji te stanju u kojem ih je našla misija solunske Braće. I jedan i drugi slavenski narod ima bogatu i raznoliku kulturu (ona sadrži mnogo orijentalnih i helenističko-antičkih elemenata), koja se čak može raslojavati na pojedine faze, a o kršćanskoj vjeri dobili su neke predodžbe dva do tri stoljeća prije Konstantina i Metodija. Njihovi politički položaji bili su, međutim, drugačiji, što će osobito doći do izražaja u formiranju onih dvaju političkih saveza 60-ih god. 9. st., jednog od neposrednih povoda moravske misije. J. Macůrek je vrlo trijezno i svestrano odmjerio razloge koji su mogli dovesti do bizantske misije. Prije svega je ispitao stanje kristijanizacije u Moravskoj prije dr. pol. 9. st., jer ona se još uvijek tu i tamo u literaturi spominje kao jedan od osnovnih zadataka bizantskih misionara, te je zaključio da Ćiril i Metodije ni u kom slučaju nisu započeli kristijanizaciju Moravske, niti se od njih očekivala propaganda nove ideologije na moravskom tlu. U tome se autor slaže s dobrim poznavateljima ovog pitanja (V. Vavřinek, J. Cibulka, F. Graus, F. Zagiba i dr.). Kod problema pretćirilometodskih crkvenih misija u Moravskoj nužno nam se nameće komparacija i konfrontacija Macůrekovih i Vavřinekovih pogleda. Oni se u nizu stanovišta slažu, ali među njima su i krupna neslaganja, na koja ćemo upozoriti kasnije. Autorov je zaključak da je, unatoč svim misijama, kristijanizacija polovinom 9 st. u Moravskoj bila površna (bez obzira na Rastislavovu izjavu u ŽK 14) i izolirana (uglavnom na vladajuću klasu), čemu je uzrok slabo poznavanje slavenskog jezika od strane misionara. Macůrek je uzeo u razmatranje niz mišljenja najvećih čeških i stranih učenjaka (prije svega Kurza i Vašice) o osnovnim ili mogućim poticajima Rastislavove molbe Bizantu: pokrštavanje i propovijedanje kršćanske vjere na Moravljanima razumljivom jeziku; priprema crkvene organizacije i uvođenje jurisdikcijskog reda, crkvenog i svjetovnog, po uzoru na bizantsko pravo i zakone; važnost Bizanta kao centra evropske civilizacije i kršćanske crkve u 9. st., i kao jedinog istini-

tog nasljednika antičke kulture, te nastavak starih kulturnih odnosa između centralne Evrope i njega; poznavanje bizantske crkvene prakse o toleranciji »barbarskog jezika« u crkvenoj službi; želja za stvaranjem jedinstvene kršćanske doktrine — jedinstvene pravilne interpretacije kršćanske vjere; svijest da rasprostranjenje nove kršćanske ideologije ima veliko značenje za novi društveni poredak u moravskoj državi, itd. Autor dopušta da su svi gornji razlozi bili važne komponente Rastislavova zahtjeva (iako nijedan od njih nije bio ni primaran ni odlučujući), ali je prije svega naglasio da je potez Rastislava i moravske vladajuće klase bio rezultat političkih kombinacija.

Situacija centralne Evrope poč. dr. pol. 9. st. se sve više komplicirala, i u tom križanju različitih evropskih interesa, jurisdikcijskih i političkih duela i rivaliteta na moravskom tlu, rodili su se moravsko-bizantski odnosi kao politička potreba. Njihova realizacija bila je jednako važna za jednu kao i za drugu stranu. Trebalo je blokirati franačku ekspanziju koja od 40-ih, 50-ih godina 9. st. nije prestajala, ubrzati i produbiti pokršćavanje i spriječiti daljnje akcije franačko-bavarskih misionara, koji su pod izlikom kristijanizacije unosili političku moć svojih svjetovnih gospodara. Moravski je vladar pri tome mislio i na oslobođenje susjednih krajeva od sličnih franačkih namjera (»... da bi i drugi krajevi vidjeli i za nama se povelili«, ŽK 14). S bizantske strane savez s Moravljanima značio je onemogućenje istočnog franačkog carstva, te kaznu Bugarima, a u Moravskoj konkuriranje papinskoj kuriji.

Daljnje izlaganje autor je posvetio toku i sudbini bizantske misije, u čijoj evoluciji prati dvije osnovne faze: prvu od 864—867. g., a drugu od 867. do Metodijeve smrti 885. g. U prvoj etapi, pod vladavinom Rastislava, bizantska misija okuplja u prvom redu Moravljane. Druga etapa, koja obuhvaća kraj Rastislavove vladavine i moć Svatoplukovu, donosi mnogo obrata i promjena, i u crkvenoj organizaciji, i u moravskoj politici. Njih dijeli značajan događaj — put Braće s učenicima u Rim na zaređenje — i daljnji njihov odnos prema papinskoj kuriji. To je bio najnormalniji korak koji su bizantski misionari u situaciji moravske i međunarodne politike 867. g. mogli učiniti da bi spasili svoje započeto djelo. Taj potez, savjesno isplaniran od Rastislava, Braće i panonskog kneza Kocelja, trebao je paralizirati akciju franačkog cara i franačko-bavarskog episkopata u presizanju na Moravsku i cijelu centralnu Evropu. Bizantska misija

je u prvoj fazi svog inače plodnog djelovanja nanijela moravskom političkom položaju i samostalnosti više zla nego dobra, jer je Moravska postala objekt još jačih napada zbog svojih veza s Bizantom. U drugoj fazi situacija će se promijeniti; sada, zahvaljujući novim uvjetima, bizantska misija će u Moravskoj izvršiti zadaću od goleme političke i crkvene važnosti. Zbog toga autor odbacuje mišljenja onih autora koji u ovom putovanju na Jug ne vide težnju za povezivanjem s Rimom (prije svega se ovdje osjeća neslaganje s tvrdnjama V. Vavřineka). Macůrek želi naglasiti: 1) da put Braće na Jug ne označuje kraj bizantske misije, niti povratak u Konstatinopol preko Venecije, 2) da cilj putovanja u svrhu zaređenja nije nikako bio akvilejski patrijarhat, jer je njegov utjecaj u Moravskoj i centralnoj Evropi bio ograničen. Moravska je misija upravo u ovoj fazi trebala mnogo jaču potporu.

Autor je osobito naglasio misao da su dva glavna centra kršćanske Evrope — Rim i Bizant, unatoč izvjesnim sukobima i netrpeljivosti, predstavljala u vrijeme moravske misije još uvijek jedinstvo, osobito u vjerskom i kulturnom pogledu (i Fotijeva šizma bila je više kriza unutar same bizantske crkve nego raskol između nje i rimske crkve), a razilaženje koje se javilo u dr. pol. 9. st. rodilo se iz rivaliteta za prevlast nad susjednim narodima. Zbog toga i novi odnosi moravske slavenske crkve prema papinskoj kuriji nisu nikako značili prekid bizantske misije s Bizantom (s kojim je Metodije održao prijateljske veze do kraja života — i njegov odlazak u Carigrad 882. g. je dokaz toga), jer su Ćiril i Metodije priznavali jedinstvo kršćanskih centara Evrope. Svestran uspjeh misije u drugoj njezinoj fazi bio je rezultat intervencije ujedinjenih bizantsko-rimskih snaga u centralnoj Evropi protiv Franaka. Isto tako i procvat Velike Moravske, s njom tijesno povezan, bio je posljedica moravsko-bizantsko-rimske koalicije.

Macůrek je uzeo u obranu kneza Svatopluka, koga historičari i slavisti optužuju zbog tragičnog kraja bizantske misije, zbog prekida staroslavenske kulture i prebacivanja Moravljana i drugih Slavena centralne Evrope u sferu latinskog svijeta. Takva je optužba nepravедna, tvrdi autor. Svatopluk se ne može smatrati neprijateljem Metodija, jer je njihova suradnja svojevremeno donosila lijepe uspjehe moravskoj državi i crkvi; ne smije ga se optuživati da je bio neprijatelj slavenske liturgije (iako je preferirao latinsku), niti da nije shvatio veličinu djela solunske Braće, jer bi onda bio

sveden u isti red kao i Wiching. On je samo uvijek slijedio potrebe moravske države, zbog nje je često i mijenjao politiku, a politička je situacija 885. god. od njega zahtijevala da žrtvuje slavensku liturgiju, simbol moravske antibavarske orijentacije, jer je dvojnost moravske crkve sve više izazivala Franke, slabila unutrašnje snage Moravske i ugrožavala njezinu nezavisnost (a treba vjerovati i Klimentovu biografu da se persekucija Metodijevih učenika dogodila u Svatoplukovoj odsutnosti). Daljna potpora velikomoravskoj državi mogla je biti samo moravska crkva direktno pod papinskom kurijom (to je bila baština bizantske misije), ali s latinskom liturgijom. Ta nezavisna crkvena organizacija, utemeljena zaslugom Ćirila i Metodija, ostala je, čini se, potpora moravskoj nezavisnosti i na prijelomu 9. i 10. st., premda borbe s franačko-bavaskim episkopatom nisu prestajale, pa čak nije bila poremećena ni mađarskom invazijom poč. 10. st.

Uz svoje političko značenje bizantska je misija, po mišljenju Macûreka, odigrala u Moravskoj i ogromnu kulturnu ulogu. Autor je prikazao njezine kulturne tekovine, koje su izazvale nepredviđene rezultate u kulturnom razvoju Velike Moravske. Ovaj aspekt misije bio je preciziran već u samom početku, a tokom vremena mu se pridavala sve veća pažnja, dok se nije našao u prvom planu i na prvom mjestu. Kultura koju su donijela solunska Braća imala je i jednu posebnu značajku: uz pomoć moravskog vladara ona se nje govala pod geslom jednakosti i prava svih naroda na svoj vlastiti jezik i sudjelovanje u najvišim kulturnim vrednotama. Slavenska liturgija, biblijski i nebiblijski prijevodi imali su u dr. pol. 9. st. ne samo velikomoravsko i slavensko nego i evropsko značenje, što potvrđuju i pohvalni zapisi poznatih suvremenika. Bizantska je misija također izazvala nagli uspon velikomoravske materijalne kulture, čija je ostvarenja u dr. pol. 9. i pr. pol. 10. st. povezuju s kulturama velikih evropskih naroda. Macûrek je ovako okarakterizirao ćirilometodsku velikomoravsku kulturu: »Contre l'effort unilatéral franc pour l'hégémonie dans l'Europe centrale, la nouvelle action culturelle fut dominée par la devise de la symbiose des centres principaux contemporains de l'Est et de l'Ouest, de Rome et de Byzance, de la culture latine et byzantine. On le voit dans diverses manifestations: on entra en relations avec Rome et avec Byzance, on employa les originaux grecs et latins pour les traductions en vieux-slave, on

utilisa le rite grec et romain-latin, on fit diverses concessions au rite latin et Méthode devint chef du clergé slave et latin en sa qualité d'archevêque moravo-pannonien. A l'époque de leur évolution en Moravie, la langue vieux-slave, la littérature vieux-slave et la culture et la liturgie vieux-slaves manifestèrent en fin de choses un effort de concilier les différences entre le christianisme byzantin et celui romain. Elles devinrent l'expression de l'adoucissement des contradictions et signifièrent la synthèse des deux tendances et des deux mondes» (str. 59—60).

Ostali dio svoje bogate radnje Macûrek je posvetio najsavjesnijem ispitivanju temelja koje je ćirilometodska kultura postavila počecima kulturnog razvitka drugih slavenskih naroda (o čemu će se još govoriti).

Da rezimiramo osnovni sadržaj ove studije: 1) sagledavanje uzroka i ciljeva bizantske misije s uvodom o položaju i interesima zemalja okupljenih oko nje i s osobitim obzirom na kulturni i vjerski razvoj Moravske i Bugarske; 2) tok, sudbina i tekovine bizantske misije praćene na širokom planu evropske političke i kulturne historije od 9—11. st. i 3) studiozno ispitivanje ćirilometodskog velikomoravskog kulturnog nasljeđa slavenskim narodima. To je samo gruba podjela građe i najkraća sinteza rezultata ovog plodnog priloga. One nisu u stanju da obuhvate sve bogatstvo ideja i rješanjâ Josefa Macûreka, čija studija prelazi granice svake informacije o događajima i podacima ćirilometodske historije. Kretanja i datumi misije, karakteri i potezi njezinih nosilaca samo su jedna tanka okosnica, koja daje osnovni redosljed bogatom sagledavanju duha i vrijednosti djela solunske Braće u svim njegovim uzrocima, rezultatima i krajnjim posljedicama u ćirilometodskoj i postćirilometodskoj epohi za život slavenskih naroda i evropsku civilizaciju. Autor zadivljuje širokim poznavanjem predmeta, zaletima u najosjetljivija i slabo istražena pitanja, te sigurnom naučnom metodom izlaganja, koja ipak ne ometa čitaoca da nizanje odlomaka ove studije doživljava kao pišćeve impresije. To je prvenstveno rezultat njegova dubokog saživljavanja s problemima i potpunog angažiranja u njihovu rješavanju, a zatim njegova lijepog stila. Dodamo li još autorovo pouzdano kretanje u literaturi predmeta, nepristranost i netendencioznost, uvjerljivost i pošten odnos prema tvrdnjama drugih autora (što će najbolje doći do izražaja u posljednjem dijelu radnje), zaključit ćemo da smo se prilikom ćirilometodskog jubileja susreli s izvanrednim prilogom.

U članku *Význam činnosti slovanských apoštolů Cyrila a Metoděje v dějinách slovanské kultury* (49), s kojim se pojavio na Sofijskom kongresu, a koji je zatim štampan u jubilarnom broju »Slavije«, Josef Kurz je u sedam tačaka ocrtao komponente, rezultate i značenje djela začetnika slavenske pismenosti.

Autor smatra da djelo solunske Braće treba nužno gledati kao rezultat životnih uvjeta njihova vremena, kao sjajnu etapu neprekidnog razvoja i stalnog napretka slavenskog svijeta. Stoga je jedna od njegovih osnovnih misli da su slavensko pismo i prvi prijevodi biblijskih tekstova vjerojatno imali zametke starije od ćirilometodske djelatnosti ili barem od njihove moravske misije, te da su izvorno bili namijenjeni potrebama bizantskih Slavena. Ispitivanje položaja i života Slavena u Grčkoj toga doba (Vasmer) govori da stupanj njihova kulturnog razvoja već tada sigurno zahtijeva pripremu slavenskog pisma i književnog jezika. A razvoj slavenske književne kulture na Balkanu ubrzan je i novim feudalnim sistemom, napretkom u kristijanizaciji Slavena i sve većim njihovim angažiranjem i u bizantskom društvenom i državnom životu. Oficijelne potpore te prve pripreme nemaju; one su skromnog i privatnog karaktera. Ovakvim neslužbenim pokušajima bavila su se samoinicijativno vjerojatno i solunska Braća (na Olimpu). Tako se za predmoravsko vrijeme treba pretpostaviti upotreba grčkog pisma, i to upotreba »bez ustrojenija«, te pokušaj uređenja govora bizantskih (makedonskih) Slavena za prijevode biblijskih tekstova, premda ti prijevodi po svojoj prilici ostaju nezabilježeni. (Kao predložak evanđeljskim čitanjima nije služio oficijelni carigradski grčki tekst, nego kodeksi koji su čuvali tragove starijih neoficijelnih, necarigradskih recenzija — J. Vajs). Zbog svega toga vijesti o postanku slavenskog pisma i prvim prijevodima, kako nam ih čuvaju ŽK i ŽM, ne smiju se doslovce prihvatiti. Obadvije tekovine slavenske kulture nastale su postepenim razvojnim procesom, kada su za njih sazreli uvjeti, a nisu nikako rezultati jednog brzog i spontanog akta, jer i sama historija pisma (kulture) ne poznaje takvu praksu. Dolazak moravskih poslanika potakao je Konstantina da iskoristi zametke slavenskog pisma i nepisane pokušaje slavenskih prijevoda. To slavensko pismo, adaptiranu grčku minuskulu — buduću glagoljicu, Konstantin sustavno preuređuje, pri čemu mu pomaže i dobro poznavanje orijentalnih pisama, stvara slova za specifične slavenske glasove i daje novoj slavenskoj azbuci jedinstveno i samostalno obilježje. (Da

je pri tome imao u vidu jezik bizantskih Slavena, a ne moravski izgovor, vidi se i po nekim markantnim osobinama glagoljskog pisma, kao npr. glasu Ѣ.) U ovom smislu, zaključuje J. Kurz, brojni radovi bugarskog učenjaka E. Georgieva o počecima slavenske pismenosti imaju i pozitivnih crta, premda se je teško suglasiti s njegovim tezama o Konstantinovu nalazu protoćirilskog pisma na putu k Hazarima («ruska pismena» nisu ni »protoglagoljica« ni »protoćirilica«, kako o njima raspravljaju Istrin i Georgiev, niti se tu radi o kakvoj istočno-slavenskoj književnoj djelatnosti prije nastanka Konstantinove glagoljice), o prioritetu ćirilice, te o djelovanju Braće među Bugarima prije moravske misije.

Autor se najdulje zaustavio na pripremama za prvi stadij moravske djelatnosti Ćirila i Metodija (manje na samoj djelatnosti), te na okolnostima koje su je stvarale, pa je dosta pažnje posvećeno tumačenju pojedinih mjesta ŽK i ŽM, kao najvažnijim izvorima. Navedeni su i osnovni razlozi koji su rukovodili Rastislavovim pozivom bizantskih misionara. U moravsku moćnu državu, kroz koju su već prošli kršćanski misionari (uz autorova tumačenja mjesta u ŽM 5 o misionarima iz Italije i Grčke izneseni su pogledi i rezultati Grivca, Dvornika, Pokornýja, Bartůňka, Vavřineka, Brücknera), i koja je ulazila u feudalno uređenje, Ćiril i Metodije su donijeli crkvenu organizaciju (s njome i političku potporu), civilni zakonik, red u učenju raznih misija i plodove visoke bizantske kulture, prilagođene slavenskim prilikama, premoćne nad kulturom evropskog Zapada.

Kurz je posebno ispitao jezičnu stranu misije. Njegovo je mišljenje da Moravljani u početku tome njezinu vidu nisu posvećivali pažnju, pa stoga sumnja u izvornost izreke iz ŽK 14, koja kaže da su tražili učitelja koji bi im »въ свои języкъ« protumačio pravu kršćansku vjeru. (Taj izraz se ne nalazi ni u hrvatskoglagoljskom djelomičnom tekstu ŽK u oficiju Ljubljanskog brevijara; o jezičnoj strani misije ne govori se ni u ŽM, a ni u Italskoj legendi.) Uostalom, bizantska misija ispočetka nije imala zadatak tumačiti pravu vjeru i zakone izravno narodu, nego crkvenim krugovima i višem društvenom sloju, pa zbog toga citirani izraz treba smatrati kasnijim dodatkom ili ga čitati kao »pro svůj lid« (*jęзыкъ* u značenju *populus*). (Isto tako autor sumnja u podatak o moravskoj potražnji biskupa iz iste glave ŽK, jer tu pojedinost opet ne poznaju ni ŽM ni Italska legenda.)

Konstantinov književni slavenski jezik je »vznikl na foneticko-morfologické základně jednoho z byzantskoslovanských, bulharsko-makedonského nářečí, byl vzdělán v prostředí lexikálního a frazeologického bohatství řeckého jazyka, po mnohých stránkách byl upravován při překládání, které se započalo na jihu, ještě v Cařihradě, a pokračovalo později v dalších centrech, kde ho bylo užíváno. Jeho do jisté míry umělý ráz byl v souvislosti s jeho původním určením. Neměl to být celonárodní spisovný jazyk, nýbrž jen oficiální jazyk písemnictví, jazyk náboženského církevního kultu, jazyk nikoli spisovný, nýbrž jen písemný, omezený na jistý okruh osob pro tento úkol vybraných a vzdělaných. Nemusil to být jazyk s jazykem lidu totožný, postačilo, že mu byl blízký...« (str. 320). První slavenski přejevodi trebali su služiti ne samo slavenskim velikomoravskim narodima nego svim Slavenima, kao što će to već prva faza ćirilometodske djelatnosti i pokazati. Tako je crkvenoslavenski jezik i kasnije ostao u crkvenoj upotrebi jedinstven i zajednički međuslavenski jezik. Tajna njegova uspjeha ne leži samo u njegovu visokom uzoru nego i u njegovim izvanrednim osobinama, koje su ga učinile prikladnim, razumljivim i općeprihvatljivim svim slavenskim narodima. Crkvenoslavenski jezik i obrazovanost, zaštitnici slavenske nacionalnosti i ravnopravnosti s drugim kulturama, po svojim visokim zaslugama za prva stoljeća slavenske kulture daleko nadmašuju izvjesne štetne posljedice nastale zbog njihove dulje upotrebe u životu pojedinih slavenskih naroda. Autor je naglasio koliko je upotreba narodnog jezika u liturgiji na evropskom Zapadu bila nečuvena novina (dok je Konstantinu, iskusnom filologu, poznavao jezične kulture i crkvene prakse istočnih naroda — ŽK 8 i Italska legenda govore o njegovu znanju stranih jezika — to bila obična pojava), ali je isto tako istakao i činjenicu da Konstantin i Metodije nisu razlikovali obredni liturgijski jezik (o tome još nisu razmišljali u Carigradu) od jezika koji se upotrebljavao u neposrednom dodiru s narodom (u propovijedi, ispovijedi i sl.). Takvo razlikovanje dala je latinska crkva, koja je upotrebljavala latinski jezik u liturgiji, a u propovijedi ipak dopuštala i narodni govor, kao što to potvrđuje papinsko pismo 879. god. upućeno Metodiju.

Za karakter ćirilometodskog kulturnog djela od izvanredne je važnosti prelijevanje istočne i zapadne kulture. Autor je već o tom problemu pisao (zbornik F. Wollmanu, Prag 1958); ovdje ga ponovo

interpretira i nadopunjuje. »Staroslověnský jazyk a cyrilometodějská vzdělanost jsou projevem snahy po vyrovnání rozdílů mezi byzantským a římským křesťanstvím, jsou výrazem zmirňování protiv a spějí za syntézou obou směrů« (str. 323). Zato je ispravno mišljenje F. Wollmana, barem kada se govori o najstarijem književnom razdoblju, koji je češku crkvenoslavensku obrazovanost (ne samo u ćirilometodsko doba) obilježio »jako kulturní varietu, jako svérázný slovanský druh mediteranní kultury s důležitým obsahem politickým.«

Gornja se činjenica osjetila osobito u životu osebuje ćirilometodske liturgije (to će potvrditi ozbiljni rezultati koje je dao L. Pokorný¹²), koja je, iako nejednako, upotrijebila i grčke i latinske izvore za svoje prijevode. Grčki originali su svakako više korišteni, ali u Moravskoj su se morali uzeti u obzir i latinski izvori. Autor je jezičnim ispitivanjima došao do zaključka da se latinski utjecaj može svakako dopustiti kod psaltirskog teksta, dok se teže može pretpostaviti da su prevodioci evanđeljskih tekstova u Carigradu imali pred sobom i latinski predložak. Još za Konstantinova života, uz već gotov prijevod bizantske misne liturgije učinjene su pripreme za slavenski tekst latinske misne liturgije. Međutim, pitanje slavenske misne liturgije i njezina jezika, zaključuje autor, zahtijeva još velika ispitivanja, isto kao što i problem gdje je ona bila papinskim odobrenjima priznata.

Nakon dugog i plodonosnog bavljenja ćirilometodskom problematikom, ovim novim radom J. Kurz je još jedanput reproducirao rezultate nekih svojih starijih proučavanja, dopunio ih novim ispitivanjima i dao im nova osvjetljenja. Pri tome je prvenstveno ispoljio svoj lingvistički interes, i u pitanjima koja je postavio i u njihovoj interpretaciji. Još je jednom pokazao sigurno kretanje među ćirilometodskim problemima i istu takvu spremnost za njihovo pouzdanje, kao i poznavanje toka, puteva i načina po kojima su se oni u nauci dosada tretirali. Predložio je nepristrana i uvjerljiva rješenja, a da se nije previše izložio hipotezama i nagađanjima. Primjer za to je Kurzov prijedlog rješenja vrlo osjetljivog problema pretćirilometodske i predmoravske slavenske pismenosti, što je i najvredniji prilog daljnoj naučnoj diskusiji.

¹² L. Pokorný, *Liturgie pjeje slovansky*, Soluňští bratři, Prag 1962, str. 160—193.

Petar Dinekov (*Делото на Кирил и Методиј и развојот на старата бугарска литература*¹³) (50) je obradio vrlo složen problem veze ćirilometodskog djela s razvojem bugarske literature. Autor nastoji odrediti u kojem se historijskom momentu života bugarskog naroda pojavilo djelo solunske Braće, te kakvu je ulogu odigralo u njegovu društvenom i kulturnom razvitku i historiji bugarske literature. Zbog toga je postavio dva osnovna pitanja: 1) da li postoji kakva slavenska pismenost u Bugarskoj prije Ćirila i Metodija; ako postoji, može li se njihovo djelo smatrati početkom bugarske literature? 2) da li se može uključiti u historiju bugarske literature djelatnost koja se prije moravske misije razvija u sferi bizantske kulture, a iza toga među zapadnim Slavenima? Ne radi li se ovdje o jednoj etapi općeslavenske kulture, koja je svakako odigrala značajnu ulogu i u razvitku stare bugarske literature?

O prvom pitanju autor je iznio mišljenja učenjaka koji su zagovarali postojanje pretćirilometodske pismenosti u Bugarskoj. J. Ivanova (u 7. st. Slavenima u sjevernoj Makedoniji pokušao je dati azbuku Ćiril Kapadokijski) i E. Georgieva (prije Ćirila i Metodija Slaveni imaju knjige na ćirilici, starijem slavenskom pismu, koje se razvilo postepeno prema grčkom pismu, ali one su slabo raširene, lokalnog značenja i nisu primljene od oficijelne crkve). Pošto je pretresao njihove argumente, autor je zaključio da je pokušaj datiranja početka slavenske pismenosti mnogo prije Ćirila i Metodija još uvijek samo hipoteza, koja nema oslonca u činjenicama ni u spomenicima stare bugarske literature. »Следователно, при научните данни, с които днес разполагаме, можем с пълно основание да смятаме Кирил и Методиј за създатели на славянската писменост. Каквито и разсъждения да се правят, каквито и нови доводи да се търсят, няма никакво съмнение, че голямото литературно движение, с което преди 1100 години започва бързото развитие на славянската писмена и книжовна култура, е неразривно свързано с имената и с делото на двамата солунски братя« (str. 7).

Što se tiče drugog pitanja, Dinekov smatra da unatoč tome što se ćirilometodsko djelo, započeto u Bizantu, prenosi među zapadne Slavene, te u to vrijeme kao i u postćirilometodsko doba stiče općeslavenski karakter i tako ulazi u historiju općeslavenske književnosti, ono čuva duboku vezu i s historijskim razvitkom bugarske lite-

¹³ Isti članak objavio je autor prilikom jubileja u časopisu »Литературна мисъл«, god. VII (1963), sv. 3, str. 45—58.

rature. Prvi dokaz za to je jezik kojim su se služili tvorci slavenske pismenosti (autor misli da ga je najpravičnije nazivati starobugarskim), zatim okolnost da se temelji literarne djelatnosti Ćirila i Metodija među Slavenima polažu u Carigradu, u sredini »koliko bizantskoj, toliko i slavenskoj.« Ćiril i Metodije su se, čini se, nalazili u tijesnoj vezi s balkanskim Slavenima, pa su vjerojatno još prije moravske misije pomišljali na neku djelatnost među njima, premda su vijesti o tome vrlo oskudne. A najvažnija okolnost u prilog gornjem mišljenju, koja i određuje pravo mjesto ćirilometodskog djela u razvitku bugarske literature, je daljna sudbina ovog djela poslije smrti slavenskih učitelja (885. g.). Tu započine njegov istinski život i njegova velika historijska uloga. Ovdje je ono udarilo temelje onoj bogatoj slavenskoj kulturnoj tradiciji na kojoj se rascvata bugarska srednjovjekovna literatura, koja je zatim oplodila kulturni razvitak Rusa, Srba pa i Rumunja. Teren za ovaj veliki literarno-prosvjetni pokret u Bugarskoj bio je pripremljen. Bugari su imali i izvjesnu kulturnu tradiciju (nasljeđe jedne prošle kulture — trakijske, grčke, rimske — prije stvaranja bugarske države, a zatim odraz stalnog kontakta s Bizantom) i pismenu kulturu tokom 8. i 9. st., iako na grčkom pismu ili i na grčkom jeziku. Osim toga učenici Ćirila i Metodija će ispuniti potrebe slavenske bugarske crkve i države. Zbog svega toga je ćirilometodsko djelo duboko organski povezano s »rođenjem, razvitkom i rascvatom« bugarske literature.

Dinekov je zatim proučio duh i najkarakterističnije komponente i osobine literarnog djela Ćirila i Metodija, kako bi ocijenio kakav su oni odjek ostavili u razvitku mlade bugarske literature. Tematika, idejnost, tendencija (zaštita novonastale slavenske pismenosti i kulture, koja je došla osobito do izražaja u Ćirilovim disputama i polemikama), stilistička sredstva, književne vrste ćirilometodskog djela, sve su to komponente i bugarske literature. I samo veličanje solunske Braće i njihova djela postaje jedna od osnovnih tema bugarskih književnika, i to ne samo kroz 9. i 10. st. (u djelu Klimenta, Konstantina Preslavskog, Ćrnorisca Hrabra, Ivana Egzarha i dr.) nego i kroz dugi kasniji razvitak, kada ono igra osobitu idejnu i patriotsku, nacionalno-preporodnu ulogu. Na taj se način bugarska literatura još u početnom periodu razvitka svojom tematikom veže uz sudbinu i potrebe Slavena, bugarski opći razvitak i život, pa tako dobiva samostalni slavenski karakter, iako iskorištava

tradicionalne forme i tekovine bizantske kulture. Zato bizantski misionari nisu samo utemeljitelji slavenske pismenosti nego i njezina samostalnog i vlastitog života.

Podrobna analiza stvaralaštva bugarskih pisaca 9. i 10. st., idejna, stilska i jezična, pokazuje kako se u njemu projicirala živa tradicija literarnog djela Ćirila i Metodija, koja je zacrtala ne samo prve korake bugarske literature nego i put njezina daljnjeg razvitka kroz stoljeća. Stavovi P. Dinekova, vrlo značajnog istraživača stare bugarske literature i njezina odnosa prema literaturama drugih slavenskih naroda, svakako su mjerodavni.

O mjestu i značenju ćirilometodske djelatnosti u historiji bugarske kulture i literature piše i Emil Georgiev (*Кирил и Методиј и развитието на българската култура*) (51). Autor smatra da je ćirilometodsko djelo odigralo presudnu ulogu u razvitku bugarske kulture i pismenosti, ali ono nije njezin početak, niti se javilo kao »meteor na bugarskom nebu«, nego kao plod njezina historijskog razvitka, vrhunac prethodnog perioda i početak jedne nove kulturne epohe u njezinu kontinuiranom razvoju, koja znači rascvat bugarske srednjovjekovne literature. Zbog toga bi i period pretćirilometodske bugarske i slavenske pismenosti trebao zauzeti značajno mjesto u historiji bugarske kulture, kao i u proučavanju suvremenih istraživača. Učenjacima koji skeptički gledaju na postojanje ove slavenske pismenosti, Georgiev predbacuje nepoznavanje činjenica i njihov stav ocjenjuje kao antihistoričan. Njihovo mišljenje o nepostojanju slavenskog pisma prije Ćirila i Metodija, koje »okreće leđa vijestima u spomenicima rane slavenske kulture«, traži oslonac u »Skazaniju« Ćrnorisca Hrabra (i to samo u prvoj rečenici teksta ne prateći njegovo daljnje izlaganje), a upravo je njegov traktat, smatra autor, najjasnija slika historijskog razvitka pisma i pismenosti kod Slavena, osobito njezina pretćirilometodskog perioda. Formiranje bugarskog naroda kao slavenske nacije te stvaranje slavenske bugarske države nužno je trebao pratiti i izvjestan kulturni razvoj. Njegove faze mogu se lijepo slijediti kroz etape bugarskog društvenog razvitka (nove forme društvenog života uslovljavale su i nove faze slavenske pismenosti). To je upravo vrlo dobro ilustrirao Ćrnorizac Hrabar kao tri perioda pismene slavenske kulture, koji se poklapaju i s općom praksom u historiji pisma.

Prabugarska pismenost i kultura je prema Georgievu imala državotvorni karakter, a ne karakter kulta. Da je zaista postojala, svjedoci su brojni prabugarski natpisi, koje nauka ne bi smjela zaobići.

Najznačajnijim spomenikom prabugarske pismenosti autor smatra »Imenik bugarskih knezova«, kroniku iz 8. st., te »Madarskog konjanika« s natpisom, spomenik ljetopisnog karaktera.

Ćiril i Metodije su tvorci jedne nove slavenske, glagoljske pismenosti. Prije njih je slavenska knjiga imala samo lokalno značenje, a oni su stvorili literarnu tradiciju Bugarima i Slavenima uopće, udarili temelje nicanju bogatog i rasprostranjenog književnog života i narodne crkve. Njihovo je djelo zakonitošću razvitka povezano i s novom fazom društvenog razvoja — rađanjem slavenskih feudalnih kršćanskih država. Slavenski su prosvjetitelji odigrali potpunu ulogu koju su pred njih postavile potrebe slavenske kulture, crkve i nacije.

E. Georgiev nadalje iznosi svoje dokaze o pretćirilovskom pismu (o čemu ćemo govoriti još kasnije), a zatim mišljenje o ćirilometodskoj kulturnoj i prosvjetnoj djelatnosti među Slavenima prije moravske misije. U korist ove teze, tvrdi autor, govore mnogi spomenici, među kojima kratko Ćirilovo žitije (»Uspenie Ćirilovo«) i »Solunska legenda«. ŽK i ŽM o ovoj djelatnosti ne daju podatke, jer su pisana među zapadnim Slavenima i sa zadatkom da prije svega smjeste ćirilometodsko djelo u njihovu kulturu, pa ne pokazuju interes za ćirilometodsku djelatnost među bugarskim, ruskim i maloazijskim Slavenima. Neoboriv dokaz ove djelatnosti među bugarskim Slavenima prije moravske misije je bugarski karakter slavenskog književnog jezika kojega su tvorci Ćiril i Metodije. Čitavo njihovo vjersko i kulturno djelo izraslo je iz prilika i tradicija Slavena bliskih Bizantu, a to su bili bugarski Slaveni. Zbog toga i nije čudo da je ono, kada je propalo u Moravskoj, našlo opet svoju domovinu i svoj »zlatni vijek« u Bugarskoj.

Autor je nadalje posvetio dosta mjesta napomenama o proznim i pjesničkim djelima Ćirila i Metodija, a zatim je nastojao prikazati duh njihova djela u okviru bizantsko-slavenskih odnosa. Bez obzira na to kakve su bile namjere bizantskih vlasti, Braća u Moravskoj nisu djelovala kao obični misionari i agenti Bizanta. Oni su služili interesima Slavenstva, a ne bizantskog imperija, pa ih treba smatrati apostolima slavenske kulture i buditeljima slavenske narodnosti. Moguće je govoriti i o slavenskom patriotizmu u njihovu djelu, a to sve, kao i požrtvovnost kojom su vodili svoju tešku misiju, govori da su potjecali iz slavenske ili barem djelomično slavenske porodice. A kao tvorci nove etape u razvitku slavenske kulture, oni su svakako iskoristili kulturu Bizanta, u kojoj su rođeni i obrazovani. Tu kulturu bolje je nazvati jugoistočnoevropskom kulturom, jer u

nju ulazi ne samo kultura Grka nego i kulture svih onih narodnosti koje su bile u sastavu bizantskog imperija, prije svega Slavena. Svojim progresivnim djelom solunska Braća su poslužila demokratizaciji evropske kulture i feudalizaciji slavenskih kneževina.

Posljednji dio članka daje opširan pregled prijenosa velikomoravske ćirilometodske književne tradicije u Bugarsku, njezinu daljnu sudbinu u bugarskoj literaturi i naciji, te napomene o ćirilometodskom nasljeđu, koje su Bugari prenijeli Rusima, Srbima i Rumunjima.

Ovaj rad E. Georgieva nastavak je brojnih članaka i studija koje je on posvetio ćirilometodskoj problematici, problemu pretćirilometodske slavenske pismenosti i njihovu značenju u bugarskom kulturnom i literarnom razvitku. Georgiev je još jedanput iznio svoje shvaćanje, potkrijepio i zaokružio svoje teze apelirajući na slaviste da ih prihvate ili uzmu u najozbiljnije razmatranje.

Francis Dvornik, izvanredan poznavalac srednjovjekovne bizantske i slavenske historije i plodan autor na ćirilometodskoj tematici, otvorio je diskusiju posvećenu jubileju u američkom časopisu »Slavic Review« sa člankom o karakteru, ciljevima i značenju bizantsko-moravske misije za život i razvoj Slavena (*The Significance of the Missions of Cyril and Methodius*) (52). Autor je naglasio i obradio tri osnovna aspekta djelatnosti solunske Braće u Moravskoj: vjerski, politički i kulturni. Prigovara pojedinim slavistima koji suviše pažnje poklanjaju onom prvom, religioznom zadatku misije, koji ne zaslužuje primarno mjesto, iako je jedan od njezinih osnovnih aspekata, pogotovu ne, ako se interpretira, a to neki čine, kao privođenje poganskih Moravljana Kristovoj vjeri. Moravljani su upoznivali i primali kršćansku vjeru već u dr. pol. 8, a učvršćivali tokom pr. pol. 9. st. zaslugom irsko-škotskih i franačkih misionara. Njihova zemlja nije bila ni bez izvjesne crkvene organizacije već prije dolaska Konstantina i Metodija, a Rastislav je trebao pomoć u sticanju nezavisnog statusa mlade slavenske crkve s vlastitom liturgijom, višu crkvenu organizaciju — domaću biskupiju. Ne pokrštavati slavenske pogane, nego poučavati i kultivirati već obraćene moravske kršćane, to je bio zadatak Konstantina i Metodija. Zbog toga je kulturni, a ne vjerski ili politički zadatak, bio primaran u njihovoj djelatnosti u Moravskoj i Panoniji. Važnost toga vida shvatit će i bizantski svjetovni i crkveni vladari, što potvrđuje njihov izbor nosilaca slavenske misije. Dvornik je dao svoju kritičku interpretaciju (s isto takvom upotrebom izvora) ćirilometodske misije upravo u ovom okviru, zao-

kruživši i definiravši prije svega sliku njezinih kulturnih ciljeva, toka i sudbine. Učinio je to perom suverenog poznavaoa događaja i prilika o kojima govori. Zbog toga ovaj sažet pregled daje dojam konačnosti i nenarušivosti. U bogatoj diskusiji s literaturom problema, autor je znao nametnuti svoje mišljenje, stečeno i iskristalizirano dugogodišnjim i svestranim proučavanjem ove problematike. Misao, koja nam se čini u ovom pregledu istaknuta, a nije strana ni dosadašnjim autorovim radovima, jest da su moravski i panonski Slaveni, isto tako kao i kasnije južni i istočni Slaveni, svoju kulturu i literaturu gradili pod vodstvom i nadahnućem uvijek prisutnog Bizanta, koji pri tome, svakako, nije bio lišen ni svojih vlastitih interesa. Postojali su i utjecaji sa Zapada; oni su osobito uzeli udjela u slavenskoj liturgiji. Rim je značajno djelovao i na sudbinu slavenske misije. Istina je, da — pošto je papinska kurija odbila Rastislavovu molbu za osnivanjem biskupije već prije traženja u Bizantu, te nakon njemačko-moravskog krvavog sukoba 864. g., prilikom kojeg je papa Nikola I njemačkom caru poslao svoj papinski blagoslav želeći mu uspjeh u pothvatu protiv Moravske — ni moravski vladari ni solunska Braća nisu mnogo računali na pomoć Rima. Dodiri su iskršli neplanirano, kao što je bio neplaniran i boravak solunske Braće u Rimu na putu u Carigrad poslije postavljanja temelja nezavisnom životu mlade moravske crkve. Ali, ti su kontakti čak promijenili karakter moravske misije i znatno utjecali na sudbinu njezinih nosilaca; oni su konačno dali svoj udio i u njezinu epilogu sa svim drugim elementima u sudbini ćirilometodskog djela. Dvornik je osobitu pažnju posvetio pitanju slavenske liturgije i odjeku koji je ćirilometodska djelatnost imala kod drugih slavenskih naroda.

Iza komentara (Lunt, Ševčenko) koji slijede njegov članak, autor je još jedanput u odgovoru na njih (*Reply*) ponovio svoja gledanja na djelo moravske misije i na način kojim historičar pristupa rješavanju mnogobrojnih problema koje je ono postavilo. Pristup je osobito otežan, kaže Dvornik, malim brojem informacija i dokumenata. Historičar je prisiljen na kombiniranje činjenica i drugačije rasuđivanje od filologa, koji po prirodi svog posla sumnja u sve ono što nije bazirano na pisanim spomenicima.

U istom broju »Slavic Review« publicirani su prilozi autora H. G. Lunta i I. Ševčenka, koji su pozvani da komentiraju Dvornikov članak. Horace G. Lunt (*The Beginning of Written Slavic*) (53) ovako reagira: »The lucid account of the Moravian mission of Constantine-Cyril and Methodius that Professor Dvornik has given is a persua-

sive and up-to-date statement of widely accepted views. Yet scarcely a single specialist would be willing to agree unhesitatingly with all the details even in such a brief résumé of the quarter-century of relations between the emerging Slavic nations and their neighbors. Indeed, some, as his footnotes suggest, might take exception to certain of his major points« (str. 212). To je ujedno i jedina konkretna napomena na Dvornikov rad uz izvjesnu primjedbu da se citati staroslavenskih žitija kritičkije upotrebljavaju. Radi se o rečenici iz ŽK 14, kojom knez Rastislav moli bizantskog cara da pošalje »biskupa i učitelja« moravskom narodu. Budući da je riječ »biskup« upotrebljena samo u zahtjevu iz ŽK, ŽM 5 ju nije zabilježio, a niti se na kojem drugom mjestu spominje da je Moravska već 863. g. tražila od Bizanta biskupa, odnosno od Rima već ranije (ŽM 8), bolje ju je i u ŽK uzeti, sugerira Lunt, kao interpolaciju, pa će odmah cijela slika izgledati drugačije. Na taj će način moravski zahtjev ostati kulturni potez, neće biti tako dalekosežan i lišit će se političkog aspekta, a oglušenje rimskog pape na Rastislavovu molbu bit će od puno manje važnosti, jer neće ignorirati molbu slavenskog vladara za biskupskom organizacijom. Ovo su, priznaje autor, sitnice, ali više ovakvih spornih, neminuciozno riješenih detalja može stvoriti iskrivljenu sliku toka događaja.

Usprkos dosta uskom naslovu, Lunt se dotiče nekoliko značajnih pitanja ćirilometodske nauke. On nastoji upozoriti i na metode kojima treba rješavati ovu zamršenu i izvorima dovoljno neosvjetljenu problematiku, kao i na sam način pristupa izvorima, kako bi se mogla dati barem približno realna slika događaja. Autor, kao lingvist, obrazlaže razliku u interpretaciji izvora jednog historičara i jednog lingvиста. Historičar hvata događaje i njihovu atmosferu lišen daljne brige oko posljedica svog ćitanja pojedinog odlomka. Lingvist (filolog) vidi goli materijal u kojem mu je svaki detalj jednako važan. Zbog toga bi u interesu konaćne istine morali svoje postupke ujediniti, pa jednako opširno i oprezno raditi na većim i širim problemima, kao i na manjim detaljima koji mogu izgledati na prvi pogled nevažni. Bilo bi sjajno, nastavlja autor, znati sve motive koji su rukovodili Rastislavom i Svatoplukom, Rimom i Bizantom, sve ono obilje detalja koji su satakali moravsku misiju, ali to nije uvijek vrijedno tolikih raspravljanja ili barem ne jedino vrijedno. Važna je sama ćinjenica — unatoć mnogim neriješenim problemima — da 863. g. oznaćuje rođendan slavenske pisane kulture. To je, prema autoru, primarna važnost moravske misije, nukleus oko kojeg treba da se okreću

sva daljnja istraživanja. Zbog toga on zaključuje: »It does not matter whether the Moravians wanted a bishop, a teacher of law, a learned theologian, or merely a skilled translator, nor does it matter whether the brothers went to Rome by invitation or by summons, or whether their pupils ever worked in Poland. The important thing is that *all* sources attribute to Cyril and/or Methodius the invention of the Slavic alphabet and to the brothers and their immediate pupils the translation of the major liturgical books and thereby the establishment of a new written language« (str. 215—216).

Navedene su objektivne okolnosti koje otežavaju konačna rješenja pojedinih pitanja, te istaknuti neki osnovni problemi koji se mogu lakšim putem riješiti, ili su čak riješeni, ali koje neki učenjaci, katkada vođeni i pristranošću, kompliciraju, pri čemu i pretjeravaju.

Teškoće i nesuglasice učenjaka leže prije svega, kaže Lunt, u ćirilometodskim izvorima, u njihovu malom broju, u njihovim nejasnim aluzijama, nedorečenostima, kontradikcijama. Osim toga istraživanja su ovisna o rukopisima, koji su izvore prenijeli često već u modificiranom obliku, decenijima, pa i nekoliko stoljeća udaljenima od događaja koje opisuju. Tako je i s najvažnijim izvorima: najstariji rukopis ŽM prošao je barem tri, a ŽK, za kojeg autor vjeruje da ga je napisao sam Metodije, i pet stoljeća prepisivanja. Latinski izvori, koji su obično stariji, nisu pouzdani informatori (papinska pisma, zapisi u karolinškim kronikama i dr.), pa slavisti ne bi smjeli vjerovati u autentičnost ovih tekstova, poznavajući sklonosti ondašnjih lokalnih biskupa i pisaca da prikriju stvarne činjenice, kuju nove i s antipatijom gledaju na moravsku misiju i slavensku liturgiju. Vrijedan je spomenik (pa i pouzdaniji, iako je i on dva stoljeća mlađi od opisanih događaja) »Italska legenda«, dok je jedini grčki izvor realne vrijednosti »Bugarska legenda«.

Autor je vrlo odlučno iznio svoje mišljenje o prioritetu slavenskih azbuka i o pitanju da li je djelo solunske Braće rezultat duljeg procesa, kako o tome misle neki ruski i bugarski učenjaci. Za Lunta je glagoljica Konstantinovo pismo, na njoj su napisani najstariji i najarhaičniji slavenski tekstovi, i bez novih dokaza uzaludno je nastavljati svaku daljnju diskusiju protiv jakih argumenata u njezinu korist. Učenjaci slavenskih naroda koji upotrebljavaju ćirilicu žele glagoljici osporiti taj prioritet, ali ta nastojanja su plodovi mašte i pristranosti, isto tako kao i interpretacija epizode nalaska Psaltira i Evanđelja na Krimu, kao dokaza da su istočni Slaveni prije Ćirila i Metodija imali kršćane koji su izumili protoćirilsku azbuku

i prevodili knjige (u najnovije vrijeme Istrin). Nagli uspon slavenskih knjiga u ćirilometodskoj djelatnosti ne mora biti posljedica nekog duljeg kulturnog procesa kod Slavena; bolje je pretpostaviti da je oko takvog centra kakav je bio Solun bilo već mnogo kršćana Slavena koji su se brinuli za svoju kulturu i vjersko znanje, tako da je elementarna terminologija nove religije bila već stvorena, što je odlično poslužilo kao predradnja ćirilometodskim prijevodima. Konstantin je bio izvanredan lingvist s mnogo osjećaja za slavenski jezik; i Metodije, nekadašnji administrator u slavenskim krajevima, bio je vješt izražavanju kompleksnih ideja slavenskim idiomima. Uz to su vodili u Moravsku učenike koji su sudjelovali u prevođenju, a tamo su ih pak čekali slavenski učenici odgojeni u latinskoj kulturi Moravske. Tako su stvorili slavenski književni jezik, tu izvanrednu tekovinu slavenske misije. Moravska kultura se slavenizirala, a grčki učenjak i književnik Konstantin nastojao je dati Slavenima ne samo temeljnu evanđeosku istinu i osnovne molitve puku nego i poetsko obogaćenje i kršćansku poeziju («Proglasъ», brojne himne i dr.). Trebalo je pokazati da se novi književni jezik može upotrijebiti u sve svrhe, i to je postalo kamen temeljac slavenske kršćanske kulture, kao i kasnijeg procvata bizantsko-slavenske kulture u Bugarskoj (u 9. st.) i Rusiji (u 10. st.). Kod Hrvata (gdje je rimski obred prihvatio slavensko ruho i ćirilometodska tradicija dugo živjela) i Srba, koji su imali također udjela u ovoj slavenskoj kulturi, počeci su nam nepoznati. Češka slavenska kultura, iako latinizirana, konačno je ugušena kr. 11. st., pa nam je poznata samo po malim priložima sačuvanim među istočnim i južnim Slavenima. Uzajamne veze i odnosi među slavenskim narodima tog vremena bile su toliko komplicirane da je nemoguće odrediti kojim putem su rukopisi iz Moravske išli u Bugarsku, Makedoniju, Rusiju i Hrvatsku, a još dosta čvrsta homogenost jezika najstarijih rukopisa otežava lingvističke pokušaje lokaliziranja. Ovo i kasnije razdoblje, kada se slavenski književni jezik počeo formirati u srpskoj, bugarskoj, ruskoj i drugim recenzijama, treba da postane predmet najpreciznijih lingvističkih proučavanja. Zato pred lingviste ćirilometodsko djelo stavlja krupan zadatak, različit od historijskog istraživanja, jer, zaključuje Lunt: »For the historian, the Moravian mission of Cyril and Methodius is an intriguing puzzle in diplomatic and ecclesiastical jurisdictional struggles, but for the Slavist it marks the creation of the vehicle in which Slavic culture was expressed, the birth date, so to speak, of Slavic literature« (str. 219).

Luntova je radnja pokazala na kakav se način tretiraju ćirilometodski problemi, ističući osobito razlike između historijskog i lingvističkog (filološkog) pristupa i tražeći način kako bi im se još moglo prilaziti. Ona je upozorila na teškoće i prepreke kroz koje prolaze ćirilometodski istraživači, a one su prije svega objektivne, ali katkada i subjektivne prirode. Osobito zbog ovih metodoloških napomena, kao i zbog ostalih pojedinosti, Luntova je radnja korisna i instruktivna.

Igor Ševčenko u svom komentaru (*Three Paradoxes of the Cyrillo-Methodian Mission*) (54) prilazi članku F. Dvornika s dubokim respektom: »Left with little to add to his expert account, at least little of interest to the general reader, and unable to improve upon it, I shall instead restate in the form of three paradoxes some basic facts about the Cyrillo-Methodian mission. The device has helped to clarify my thinking on the mission's significance. Perhaps it will be useful to the reader as well« (str. 220). Tri paradoksa ćirilometodske misije autor je formulirao zanimljivo i nadahnuto. U obradu »temeljnih činjenica« moravske misije, on je unio i svoja originalna zapažanja.

Prvi paradoks koji zaokuplja pisca leži u činjenici da je ćirilometodska misija, sama po sebi poraz i neuspjeh, rezultirala bogatim kulturnim plodovima, koji su ostavili tragove ne samo na slavenskoj nego i na svjetskoj kulturnoj historiji. Iako je sa svojim tekovinama još neko vrijeme životarila u pograničnim područjima Velike Moravske (Češka i južna Poljska), misija je zapravo propala u Moravskoj, kojoj je izvorno bila namijenjena, i u Panoniji, u kojoj je bila uhvatila korijenje, a historija njezina uspjeha počinje tek u izgnanstvu poslije 886. g. Međutim, ako se trijezno promotre realne prilike u kojima je rođena i odvijena, taj paradoks će biti znatno ublažen. Mogućnosti za uspjeh misije u Moravskoj bile su od početka vrlo malene, jer Bizantinci su na Moravsku (a to su morali znati) imali mala ili nikakva prava, dok ju je franačko carstvo smatralo svojim vazalskim područjem, a pridošle bizantske misionare držalo za narušitelje tuđih misionarskih prava. U takvim uvjetima rad se misije mogao uspješno razvijati samo dok su joj rimski pape i moravski i panonski knezovi pružali zaštitu. Potpora, međutim, nije ostala kontinuirana, nego je ovisila o diplomatskim potezima i vojnoj sreći, a Rim se nikada nije mogao potpuno pomiriti s nekim istočnim pogledima u Metodijevu učenju, kao ni sa slavenskom liturgijom, koja nije bila zazorna sama po sebi, ali je ipak kao praksa bila bez para-

lele na Zapadu. Naprotiv, bugarski knezovi Boris i Simeon imali su širu slobodu u oblikovanju svoje političke ideologije i u zadovoljavanju kulturnih i vjerskih potreba svojih podanika nego što su imali Rastislav i Svatopluk. Njihova zemlja je bila mnogo jača u odnosu na bizantsko carstvo nego svojevremeno Moravska u odnosu na franačko, a i papinski je utjecaj u Bugarskoj dosta rano prestao, pa je Kliment mogao razviti široko polje rada koji je bio trajniji od Metodijeva. Ovom paradoksu priključuje se i okolnost da su neke važne tekovine moravske misije živjele dulje u Rusiji, gdje ona nije nikada djelovala, kao što su se uspomena i djelo bizantskih misionara održali trajnije među istočnim nego među zapadnim Slavenima, kojima je misija bila namijenjena.

Drugi paradoks ćirilometodske misije autor vidi u onom poletu s kojim su dva Bizantinca, štíćenika svoga cara i patrijarha, odgojena u bizantskom duhu prezira prema svim barbarima, vodila misiju u dalekoj slavenskoj zemlji. Prezir prema svim nebizantincima nije kod Grka ublažila ni kršćanska vjera, koja je učila jednakost svih ljudi, tako da su barbare teško primali u zajednicu bizantske civilizacije i nakon primanja kršćanstva. Konstantin, međutim, nije vjerovao u credo bizantske politike i kulture, nego u ravnopravnost svih naroda, bili oni barbari, ili govorili tri privilegirana jezika.

Treći paradoks ćirilometodske misije leži u kvaliteti staroslavenske literature. Najkvalitetnija staroslavenska literatura napisana je u najtežim moravskim danima progona i patnje, a njezine slabije stranice u toku kasnijeg mirnog kulturnog razvitka. Starocrkvenoslavenski jezik se formirao u procesu prevođenja s »kasnog antičkog i bizantsko-grčkog jezika«, i to u jednom kratkom periodu vremena, pa je grčki jezik svakako morao ostaviti tragove na mladom slavenskom jeziku, osobito u obliku posuđenica i kovanica koje je voljela grčka proza. Međutim; Konstantin je znao naći analogna značenja i nijanse grčkim riječima, stvoriti slavenske ekvivalente za grčke stilističke majstorije, pa su zato njegovi slavenski odlomci biblije majstorsko djelo i, prema mišljenju Vondraka, superiornije nekim kasnijim prijevodima Evanđelja. Prva generacija poslije Metodija imala je velike zadatke i obavila ih je smiono i savjesno, kako dokazuje prijevod Konstantina Prezbitera datiran iz 907. g. Već radovi Ivana Egzarha, osobito radovi nekih kasnijih autora, gube na kvaliteti, jer idu za tim da prevedu svaku grčku riječ doslovno, pa to čine mehanički, za razliku od prvih prevodilaca koji su također cijenili doslovnost, ali je nisu forsirali na štetu razumijevanja. A

stupanj kvalitete jednog literarnog staroslavenskog djela, kaže Ševčenko, treba mjeriti po razumljivosti, skladnosti i spontanosti jezika i forme u odnosu na bizantske modele. U tom pogledu među djelima slavenske crkvene literature staroslavenska žitija (ŽK i ŽM) imaju izuzetno mjesto; ona uvijek ponovo zadivljuju lucidnošću svojih jednostavnih rečenica i vještinom kojom su autori uspijevali stapati različite bizantske elemente s tijelom slavenskog jezika. Osim toga prve dvije ćirilometodske generacije imitirale su oblike i strukturu bizantske liturgije i svjetovne poezije. Kasnija srednjovjekovna slavenska literatura nastavila je s oponašanjem bizantskih liturgijskih tekstova, ali se interes za bizantski svjetovni stih ograničio na početno doba crkvenoslavenske literature.

Zbog svega toga kvaliteta prvih radova crkvenoslavenske literature izaziva kod učenjaka nevjericu da su mogli nastati u tako kratkom periodu, a s tim su u vezi i domišljanja da je glagoljica (Lettenbauer) ili ćirilica (Georgiev, Istrin) morala proći kroz pripravnu pretćirilometodsku etapu. Takve pretpostavke, po mišljenju autora, nisu bez interesa: »These doubts are creative, for one day they may lead to discoveries. As things now stand, however, we have found no solid traces of pre-Cyrillian attempts to create a Church Slavonic literature among the Slavs either settled on Byzantine territory or elsewhere« (str. 235—236).

Ova zapažanja o trećem paradoksu ćirilometodske misije su najkorisniji prilog Ševčenkova članka. U njegovoj obradi je i najočitija metoda autorova rada, koji izvire iz građe dobro provjerenih činjenica, krajnjeg poštenja i opreznosti u izricanju konačnih sudova.

U članku *Кирил и Методий и византийската култура и политика* (55) Dimitar Angelov ističe da ćirilometodsko djelo treba promatrati u tijesnoj vezi s historijom slavenskih naroda i država u 9. i 10. st., pa prema tome i u dubokoj povezanosti s političkom i kulturnom historijom bizantskog imperija. Značajno je da je sredinom 9. st., i u njegovoj dr. pol., u doba kada su solunska Braća razvila svoju djelatnost, bizantsko carstvo bilo u kulturnom pogledu jedna od najnaprednijih država u Evropi, s bogatom tradicijom u nauci, literaturi i umjetnosti. Ta visoka bizantska kultura imala je dva vida: crkvenu (kršćansku) ideologiju i svjetovnu nauku. Svjetovna tendencija bila je osobito jaka u vrijeme tzv. »ikonoborskog perioda« između 726. i 843. g., ali se nastavljala i u dr. pol. 9. st. i cvala u centru svjetovne nauke u carigradskoj »Magnaurskoj školi«, koja

je njegovala starogrčku i helenističku naučnu i kulturnu tradiciju s profesorima Lavom Matematikom, Teodorom, Teodegijem i Kometasom. Ta dva osnovna vida bizantskog obrazovanja 9. st. — crkveno i svjetovno — unatoč međusobnim razlikama i protivurječnostima, odlikovala su se jednom općom karakteristikom: prezirnim odnosom prema »barbarskom svijetu«, tj. prema svemu onome što nije grčko, nešto blaže prema narodima koji su primili kršćanstvo nego prema poganima. U ovakvom svijetu živjeli su i obrazovali se nosioci moravske misije Konstantin i Metodije. Izvori (Italaska legenda, pisma Anastazija Bibliotekara, Ćirilova literarna djela, Žitije Klimenta Ohridskog i dr.), a među njima osobito ŽK, govore o obrazovnim i kulturnim interesima i religiozno-političkim pogledima Konstantina Filozofa (a preko njega i Metodija), dajući sliku jednog od najgorljivijih poklonika i poznavalaca i kršćanske ideologije i bizantske svjetovne nauke u 9. st. Ali, na njihov izbor za moravsku misiju utjecale su upravo odlike koje su ih izdvajale iz grupe carigradskih intelektualaca: kod Konstantina poznavanje i poštivanje stranih, pa i »barbarskih« jezika, širina njihovih pogleda i human odnos prema negrčkim, osobito slavenskim narodima, što se — po mišljenju autora — može tumačiti i okolnošću da im je majka bila Slavenka (o njihovu slavenstvu postoji opširna literatura — najpristupačnija su mišljenja M. Pogodina i E. Georgieva). Ispraćeni kao predstavnici bizantske politike, koja je nastojala pridobiti Rastislava za saveznika protiv njemačkog carstva i oteti misionarsko područje njemačkim duhovnicima, oni su bili sposobni da s punim žarom djeluju i kao slavenski prosvjetitelji te pridonesu slavenskoj nacionalnoj i kulturnoj samostalnosti. Moravska misija, ističe Angelov, predstavlja ne samo najznačajniju stranicu u životnom djelu solunske Braće nego ujedno i jedan od najinteresantnijih momenata u politici bizantskog imperija prema slavenskim narodima uopće. Međutim, ovaj potez tolerantnosti prema Moravljanima ne može pružiti sliku opće bizantske politike prema Slavenima. Tu diferenciranu politiku diktirao je prije svega geografsko-politički položaj svake pojedine slavenske grupacije. Drugačiji je bio odnos bizantskih političkih i crkvenih upravljača prema onim Slavenima koji su dolazili na bizantski teritorij kroz dr. pol. 6. i poč. 7. st., te živjeli u južnoj Makedoniji i Belomorskoj Trakiji, u sjevernoj i srednjoj Grčkoj i na Peloponezu. To je bila tvrda politika asimilacije (vođena i u 9. st.) i kristijanizacije, koja je trebala slomiti ne samo slavensko poganstvo nego i njihove običaje, jezik i nacionalnost. Zato se autor ne slaže s mišljenjem da su Bizantinci nastojali

stvoriti slavensku azbuku za slavenska naselja u imperijskim granicama (kako misle Dujčev i Ohienko), jer to bi značilo umjesto potčinjavanja i helenizacije stvoriti slavenskim plemenima uvjete za samostalnu pismenost i kulturu. Negdje između ovih dviju krajnosti bila je u politici Bizanta pozicija slavenske Bugarske, koja je 865. g. prelazila na kršćanstvo, politika ne tako široka i blagonaklona kao prema Moravljanima, ali ni tako kruta i samovoljna kao prema Slavenima na bizantskom teritoriju. Fotije, koji je inače bio spreman da prizna izvjesnu crkvenu samostalnost Bugarskoj (bogosluzni jezik je ostao grčki i nije se smjela spominjati »trojezična hereza« kao na Zapadu), nije htio dopustiti Bugarima i samostalan kulturni razvitak, dajući im slavensku azbuku i pismenost, pa je tako tri godine nakon slanja bizantskih poslanika u jednom pismu Borisu prešutio prosvjetiteljsku djelatnost Braće među Moravljanima. Tako je Moravska u očima Bizanta imala zaista povlašten položaj među slavenskim narodima. No, iako je bizantska politika asimiliranja prema Slavenima na svom teritoriju uspjela, u Bugarskoj ona nije dala željene rezultate, jer Bizant nije bio u stanju zaustaviti proces slavenske kulture, koji se i ovdje odvio zakonitošću društvenog i ekonomskog razvitka. A najznačajniju ulogu u tome odigrali su baš učenici slavenskih prosvjetitelja i bizantskih poslanika Konstantina i Metodija, prije svega Kliment, u duhu svojih učitelja i u suglasnosti sa svjetovnom vlašću tada već moćne bugarske države Borisa i Simeona, koja je sjajnom pobjedom na Preslavskom saboru 893. g. pokazala da može odolijevati bizantskom imperiju.

Bugarski historičar Petar Hr. Petrov u svom radu, koji je tematski povezan sa člankom D. Angelova, (*Историческите основи на Кирилometодиевото дело*) (56) također potcrtava osobito mjesto djela solunske Braće u historiji slavenskih naroda; to djelo ne smije biti zatvoreno u tijesnim okvirima 9. st., a niti ograničeno samo na kulturnu historiju slavenskih naroda. Ono nema nikako karakter slučajnosti, niti je djelo dviju ličnosti, jer je duboko historijski uvjetovano prilikama i potrebama svoga doba, koje je s jedne strane rodilo željom i potrebom slavenskih naroda za vlastitom pismenošću, a s druge strane političkim ciljevima niza evropskih zemalja od Bizanta do Nijemaca.

Kako bi objasnio ovu historijsku uvjetovanost i osnove ćirilometodskog djela, autor je odgovorio na tri, kako kaže, samostalna, ali i međusobno povezana pitanja: 1) što dovodi do potrebe vlastite

pismenosti kod Slavena? 2) zašto je ta pismenost stvorena u jednoj neslavenskoj zemlji i kakvu je ulogu pri tome odigrao Bizant? 3) zašto upravo Bugarska postaje prvi slavenski književni centar?

Petrov smatra da potreba slavenske pismenosti proizlazi iz historijskog razvitka slavenskih naroda počevši od 7. st. nadalje, kada nastaju prve slavenske države (680. g. je stvorena bugarska država — prva trajna slavenska država), koje ulaze u nove političke, ekonomske i kulturne odnose sa svojim susjedima, pa takve vanjsko-političke veze i odnosi kao i njihov unutrašnji život (mirovni dogovori, vojni sporazumi, trgovački savezi, administracija) izazivaju i potrebu pismenosti. Osobito jaka potreba pismenosti javila se poč. i u pr. pol. 9. st., kada su se slavenske države konačno formirale i učvrstile svoje feudalne odnose, a njezinu neophodnost diktirala je i kršćanska ideologija, osobito u Moravskoj i Bugarskoj. Slavenima je donekle mogla služiti i grčka ili latinska pismenost (u Evropi toga doba latinski i grčki su bili općepriznati jezici), ali slavenska pismenost je bila poželjnija. Prve potrebe zadovoljavala je bez sumnje najprimitivnija pismenost »črta i reza« Črnorisca Hrabra, koja je živjela uporedo sa oficijelnom tuđom pismenošću. Dok pitanje slavenskog pisma nije konačno riješeno, Slaveni su upotrebljavali i grčki i latinski jezik, ili u najboljem slučaju njihovo pismo uz svoj jezik, a da ga u početnoj fazi nisu prilagođivali svom jeziku, kao što to kaže Hrabar.

U odgovoru na drugo pitanje osjeća se autorovo neslaganje s nekim zaključcima Angelova u prethodnom članku. Petrov smatra da su slavensku azbuku Ćiril i Metodije stvorili u Bizantu, ali ne u vezi s moravskom misijom, nego možda još 855. g. (prema jednom tumačenju datiranja Črnorisca Hrabra), kao što se to katkada dokazuje u naučnoj literaturi, dakle, za vrijeme svog boravka na Olimpu. Međutim, konačno rješenje ovog pitanja, kao što i vrijeme nastanka prvih slavenskih prijevoda bogoslužnih knjiga, ostat će, kaže autor, i nadalje predmet naučnih rasprava. Jedno je ipak izvan svakog spora: nastanak slavenske azbuke je u tijesnoj vezi s političkim ciljevima Bizanta. Ranije ili kasnije Bizant je namjeravao sudjelovati u širenju kršćanstva među Slavenima, pa se zbog toga trebalo pripremiti za propovijedanje na slavenskom jeziku. Zbog toga su Braća u samostanu svakako razmišljala o pitanju slavenske pismenosti, i to u punoj suglasnosti s oficijelnom bizantskom politikom. Ipak je neprihvatljivo mišljenje Dujčeva da je slavenska azbuka bila stvorena radi političkih potreba imperija u odnosu na slavenska naselja na bizantskoj granici. Isto se tako ne može prihvatiti teza nekih učenjaka o

padanju Braće u nemilost 856. g., što bi bilo onda uzrok njihova povlačenja u Polihron. Braća su se povukla u Polihron da bi ispunila političku zadaću dobivenu od Bizanta, a ona je bila sastavljanje slavenske azbuke, prijevod prvih slavenskih knjiga i pripremanje prvih učenika — barem u najosnovnijim crtama. To je bila priprema za novu misiju potpuno političkog karaktera, kako ju je ocrtao Petrov. Čitava djelatnost Ćirila i Metodija u Moravskoj bila je usmjerena prema ispunjenju složenog političkog zadatka, koji im je povjerio Bizant, a istovremeno je ovo bizantsko misionarstvo odgovaralo i interesima slavenskih naroda u srednjoj Evropi. Jedino na ovaj način su iskusni bizantski diplomati postali i tvorci slavenske pismenosti.

Autor je nadalje dao historijski slijed borbe Bugara za političku i crkvenu samostalnost te vlastitu slavensku pismenost. Ova trnovita staza, u ocrtavanju koje se Petrov često poziva na mišljenje V. N. Zlatarskog (i žitiје Klimenta Ohridskog), bila je okrunjena dolaskom bjegunaca, učenika solunske Braće iz Moravske 886. g. i djelatnošću izvanredne Preslavske i Ohridske škole. Kliment je sada stvorio novu savršenu slavensku azbuku — ćirilicu. Tako je djelo slavenske pismenosti, koje je prvotno stvoreno zbog ostvarenja bizantskih političkih ciljeva, u rukama Bugara iskorišteno upravo protiv asimilacionih i zavojevačkih namjera istog Bizanta. Ćirilometodsko djelo je ovdje spašeno i pretvoreno u općeslavensko; u tome je, po mišljenju autora, ogromna historijska zasluga Bugara.

U svom radu *Някои проблеми на Кирилометодиџевото дело* (57) Bonju St. Angelov nabraja najvažnija sporna mjesta ćirilometodske tematike, koja unatoč mnogobrojnim rješenjima i hipotezama još uvijek čekaju nova osvjetljenja i argumentacije slavista i historičara. Autor se i sam angažirao u njihovu proučavanju. Najviše mjesta posvećuje problemu slavenskih azbuka, zatim istražuje početke slavenske pismenosti i odnos ćirilometodskog djela prema njima, te ulogu ćirilometodske djelatnosti u razvitku bugarske literature. Njegova istraživanja i rezultati imaju dosta srodnosti s mišljenjima E. Georgieva, kao i nekih drugih bugarskih i ruskih učenjaka.

Visoka zrelost i kvaliteta književnog djela Ćirila i Metodija, osobito razvijena struktura njihova literarnog jezika, govori, po mišljenju autora, jasno o činjenici da je njihov rad nastavak pismene prakse kod Slavena prije njihove djelatnosti, premda se ta pismenost odvijala na tuđem pismu. Politička, društveno-ekonomska i kulturna struktura bugarske države kroz 7—8. st. također je jak povod javljanju potrebe slavenske pismenosti. Napredak i razvoj bugarskog

društva i života vodi k stalnom obogaćivanju slavenskog jezika. Ova prva slavenska pismenost nije služila samo u praktične svrhe, kao što bi se to moglo misliti, nego je i obogaćivala znanje i kulturnu naobrazbu Slavena. Autor je iznio neke teze, teorije i argumente o misionarskoj i prosvjetiteljskoj djelatnosti Ćirila i Metodija među balkanskim i maloazijskim Slavenima, o pobudama Bizanta i Ćirila da još prije moravske misije pripreme stvaranje slavenske pismenosti (prema čemu bi Ćiril sastavio slavensku azbuku još 855. g., kako neki učenjaci tumače Hrabrovo datiranje). Angelov zaključuje svojom idejom o dvije faze ćirilometodske djelatnosti. Prva obuhvaća pripremni period, koji počinje negdje oko 855. g., jer Ćiril je očito dosta rano došao na ideju o stvaranju slavenskog pisma i slavenskih prijevoda. Pri tome su Ćiril i Metodije iskoristili i usavršili izvjesnu pismenu tradiciju u kulturnoj historiji balkanskih Slavena. Ta činjenica nikako ne umanjuje veličinu njihova djela, koje, besmrtno samo po sebi, ne traži nikakvih dopunskih vrijednosti. Moravska misija, koja predstavlja drugu fazu ćirilometodske djelatnosti, dala je poticaj rasprostranjenju ovih već stvorenih početaka slavenske pismenosti. Ona je proklamirala slavensku pismenost, ona je njezino ostvarenje, obogaćenje po sadržaju, njezino konkretno i funkcionalno uklaпанje u slavenski život. Rastislavova inicijativa daje mjesto ćirilometodskom kulturnom djelu i omogućuje mu napredak koji mu vjerovatno ne bi bio moguć u okvirima bizantskog imperija.

Sam Rastislavov zahtjev može se motivirati okolnostima da su Ćiril i Metodije već djelovali kao misionari među bizantskim Slavenima, da su stvorili svoje pismo i već se pročuli izvan granica imperija, kao i okolnošću da je u Bizantu već postojala slavenska pismenost koja se služila grčkim pismom. I činjenica da su u Moravsku poslani upravo Ćiril i Metodije govori u prilog tome da su oni već bili pripremljeni za ovakvu djelatnost i pokazivali konkretnu brigu za prosvjećivanje Slavena u bizantskom imperiju.

U odnosu na Moravsku i Bugarsku Bizant je odigrao dvojaku političku ulogu prema slavenskoj pismenosti. Međutim, mnoga pitanja, kaže autor, o odnosima Bizanta i djela solunske Braće još uvijek traže odgovor. Zbog čega veza između bizantske crkvene i svjetovne vlasti i ćirilometodske misije nije bila tako živa kao između misije i zapadne crkve? Zašto suvremeni bizantski izvori šute o ćirilometodskoj djelatnosti? Isto tako treba razjasniti tačan odnos Bizanta prema nicanju slavenske pismenosti, odrediti pri tome njegove za-

sluge i motive. Pitanja su vrlo teška i složena, pa je autor oprezno iznio neka svoja mišljenja i potakao na daljnja proučavanja, ne definirajući olako konačna rješenja.

Posthumno je štampan članak *Erlebnisse und Forschungsergebnisse* (58) Franca Grivca, u kojem autor slika svoje uspomene na ćirilometodske studije i rezimira rezultate svojih istraživanja. Autor je bio osobito okupiran detaljnim proučavanjem teološke strane djela Ćirila i Metodija, koje je bilo otežano sumnjama u historijsku pouzdanost ŽK i ŽM (njihovu pouzdanost dokazivali su još u 19. st. vodeći praški, bečki, a i neki ruski učenjaci). Kako bi pokazao da je danas i od rimske crkve priznata vjerodostojnost ŽK i ŽM, Grivec je u prilogu članka publicirao tekst novih lekcija za dan sv. Ćirila i Metodija u rimskom brevijaru. Uz proučavanje mnogih drugih pitanja ćirilometodske tematike, autor je posebno mjesto posvetio upravo ispitivanju ŽK i ŽM, njihovim prijevodima i izdanjima, koja ovdje nabraja. Isto se tako bavio i filološkim pitanjima i objavio radove s tog polja.

Grivec ponavlja neka svoja mišljenja o radu Ćirila i Metodija, o njihovu položaju između Istoka i Zapada, između istočne i zapadne liturgije; dokazuje njihovu ortodoksnost i u zapadnom i u istočnom smislu, pa ih tako imenuje glasilnicima kršćanskog jedinstva, itd.

Nadalje analizira rad Velehradske akademije, u kojem je aktivno sudjelovao, i izdavanje »Acta Academiae Velehradensis«, te rezimira predavanja i savjetovanja na velehradskim kongresima. Uz svoje poglede iznosi i mišljenja mnogih drugih učenjaka, između kojih Dvornika, Vajsa, Vašice, Snopeka i dr. Posebno poglavlje posvećuje ispitivanju odnosa Ćirila i Metodija i patrijarha Fotija, o čijem pravilnom rješenju mnogo ovisi vrednovanje ŽK i ŽM, a o kojem se mnogo raspravljalo na velehradskim kongresima. Grivec ne priznaje Ćirila i Metodija prijateljima Fotija za razliku od Dvornika, koji to odlučno čini.

Jaroslav Böhm (*Uvod*) (59) govori o mogućnostima suvremenog društva da promatra i ocjenjuje tako daleke događaje kao što su prva stoljeća života moravskih plemena i staromoravska sredina u koju su došla solunska Braća s bizantskom misijom. Za razliku od stanja u 19. st., kada su se istraživači, upućeni samo na jednostrane izvore, historijske i literarne, u nepoznavanju ili nepriznavanju arheoloških nalaza, važnih osobito u posljednjem deceniju, izgubili uz 1000-godišnjicu slavenske pismenosti u mnoštvu crkvenih proslava,

stav današnje znanosti dopušta sagledavanje ovih događaja u lancu povezanosti i zakonitosti, njihovo pravilno historijsko i političko vrednovanje.

U smislu te historijske zakonitosti i povezanosti, Böhm misli da se dolazak predaka Čeha i Slovaka na staromoravsko tlo mora datirati barem u 5. st. i da je potrebno držati u vidu 1500 godišnji trajni kontinuitet razvoja slavenskih plemena na ovom području. U prvim decenijama 9. st. Moravska je već poznavala kršćanstvo i imala veću političku, ekonomsku i društvenu zrelost nego što se to može prosuditi po prvim skromnim historijskim ispravama poč. 9. st. Ona je pružala sliku punokrvnog života. U njezinu okviru potrebno je sagledati značenje jedinstvenog djela Konstantina i Metodija, koji u Moravsku nisu došli naviještati kršćanstvo, nego ga učvrstiti sa slavenskom crkvenom organizacijom, otvoriti puteve progresivnijem društvu i slavenskim pismom i liturgijskim jezikom, koji su ponijeli iz svojih domova, dati poticaj zapadnim, južnim i istočnim Slavenima za stvaranje vlastite literarne tradicije. Njihova je pojava odigrala jedinstvenu ulogu, jer je prevodilačka djelatnost biblijskih i liturgijskih tekstova, koju su oni inicirali i provoditi, ni dva decenija kasnije u Moravskoj dovela do samostalnih književnih djela s pjesničkim osobinama. Ova moravska narodna kultura nije bila samo izvor i poticaj južnim i istočnim Slavenima nego i češkim plemenima, a u državi Přemislovića 10. stoljeća treba gledati organski nastavak stare Moravske prilagođene novim ekonomskim i društvenim uvjetima.

O problemima ćirilometodske literature piše Karel Horálek (*K problematice cyrilometodějské literatury*) (60). Prema autorovu mišljenju, nepregledna literatura koja prati djelatnost Konstantina i Metodija i cijelu ćirilometodsku kulturu pretjerano je ideološki opterećena. Ovo je posljedica prirode historijskih dokumenata i izvora, ali i obilježja same ćirilometodske kulture. Njen karakter pruža razne aspekte pristupa; gdje zataji jedan način proučavanja, nastavlja se s drugim, pa tako dolazi i do ideoloških spekulacija i kombinacija.

Filolozi, koji se prvenstveno bave problematikom slavenskih azbuka i počecima književne djelatnosti kod Slavena, iskonstruirali su između ostalog i oštroumne hipoteze, po kojima je djelo solunske Braće samo prirodni nastavak starijeg slavenskog kulturnog razvitka. Katkada se ovim ćirilometodskim prethodnicima pridaje tolika zasluga da se, kaže autor, s pravom pitamo što je onda vlastito i novo dala ćirilometodska kultura. Nosioći ovih hipoteza, koji se pozivaju

na nejasna mjesta Konstantinova životopisa, pristaše su neznanstvene teorije o postojanju prijevoda glavnih dijelova Svetog pisma još u pretćirilometodsko vrijeme.

Pravilnom proučavanju šteti i ta okolnost što je cijela ćirilometodska kultura postala simbol jeftinog sveslavenstva i romantičarskih predodžbi o jedinstvenim temeljima slavenske obrazovanosti i slavenskih literatura, pa se u ćirilometodskom djelu gleda sastavni dio literature svih slavenskih naroda koji su s njime dolazili u vezu (tako su se uporno skupljali dokazi o djelovanju velikomoravske misije i na poljskom tlu, gdje su se onda sačuvali i njezini tragovi). Međutim, u ćirilometodskoj kulturi treba tražiti i shvatiti njezinu specifičnost, manje je povezivati bilo s prošlošću bilo s budućnošću, pa ako se i dopusti da se ona opire o neku stariju slavensku literaturu, jedno se uvijek mora imati na umu da »duch cyrilometodějské literatury je nerozlučně a neopakovatelně spjat s Velkou Moravou, se středoevropskou společensko-kulturní a ještě víc s tvůrčí velikostí Konstantina a Metoděje.«

Sve to najbolje potvrđuju literarna djela ćirilometodskog razdoblja, i to izvorna, a ne prevodilačka. Velikomoravska su izvorna djela toliko značajna da svaka usporedba s kasnijim djelima crkvenoslavenske literature ide na veliku štetu ovih drugih. Ćirilometodska literatura, koja je po svojoj kvaliteti bila na visini srednjovjekovnih literatura romanskih i germanskih naroda (dakako i kasnije staroruske i staročeške literature), bitno se razlikuje od kasnije crkvenoslavenske literature slavenskih naroda. Ona je sama po sebi bila progresivna i sposobna za prilagođivanje, a kasnija crkvenoslavenska literatura je zaista kočila razvoj slavenskih narodnih literatura i bilo bi pogrešno zbog toga kriviti ćirilometodsku tradiciju. »Žádná z odnoží církvevněslovanské literatury nerozvíjí cyrilometodějské dědicství, spíše lze říci, že je celá církvevněslovanská vzdělanost již pro svou odvozenost proticyrilometodějská«, smatra Horálek. Što se tiče razmaha staročeške literature u dr. pol. 13. st., ona se gradila na temelju koji su oplodile velikomoravska i crkvenoslavenska literatura.

Najčudnije je da ćirilometodska tradicija ne djeluje u zemlji čija se kultura izravno nastavlja na njezinu baštinu. U literaturi prvog bugarskog carstva gubi se kulturna i stvaralačka samostalnost, iako se još čuva ćirilometodska okretnost i produktivnost. Literaturu koju je stvarala borbenost i napetost prilika srednje Evrope i Konstantinov pjesnički talenat zamjenjuje skolastička polemika i samostanska mirna ugladenost. Uzrok tome nije samo pomanjkanje stva-

ralačkih talenata kakvi su bili Konstantin i Metodije. Stara bugarska literatura zaostaje kvalitetom za literaturom velikomoravskog razdoblja, uz još neke okolnosti koje bi trebalo detaljno ispitati, i zbog njezina sve većeg približavanja bizantskoj kulturi, koja je u to vrijeme u suštini epigonska.

Na prednosti ćirilometodske literature u usporedbi sa crkvenoslavenskom literaturom upozoravalo se već ranije. Po autorovu je mišljenju J. Máchal pravilno shvatio slabost starobugarske literature u odnosu na velikomoravsku. Presudnu ulogu je, kaže i Máchal, ovdje odigrala bizantska kultura. Iz ovog još uvijek bogatog književnog vrela bugarski pisci nisu znali birati i unositi u svoju pismenost uspjele plodove duhovne i svjetovne poezije, pripovijetke i povijesna djela, nego su se koristili uglavnom dogmatičkim i polemičkim spisima i traktatima monaško-teološke bizantske kulture. Bugarski prevodioci davali su prednost monaškim kronikama pred dobrim bizantskim historijskim djelima. U ovom pogledu staroruska literatura pruža puno bolju sliku.

Različito obilježje velikomoravske i starobugarske literature, nastavlja Horálek, još je upadljivije kada se zna da su u oba literarna razdoblja djelovale i neke iste ličnosti. Pri tome se osobito misli na Klimenta Ohridskog, značajnog pisca obaju razdoblja. Međutim, možda je upravo to simptomatično za prilike u kojima su se radale ove dvije literature. U Velikoj Moravskoj je Klimentova literarna djelatnost bila plod specifičnih, srednjoevropskih prilika i uvjeta koje su stvorili Konstantin i Metodije, dok radovi koji mu se pripisuju u bugarskom razdoblju djelovanja imaju provincijsko značenje. Uz njega najveći literat bugarskog razdoblja Ivan Egzarh, čiji ustrajni prosvjetiteljski rad zaslužuje svako poštovanje, ne zadivljuje svojom prevodilačkom djelatnošću, a još manje samostalnošću i sposobnošću mislioca i literarnog stvaraoča. Ostali bugarski književnici, dakako, još daleko zaostaju za njim. Epigonsko i monaško obilježje ove crkvenoslavenske literature neće se izgubiti na slavenskom Jugu ni u vrijeme drugog bugarskog carstva, a ni u srpskoj državi. Nasuprot ovoj pasivnoj književnoj tradiciji, kaže Horálek, u isto vrijeme cvate zrela i stvaralačka usmena književnost anonimnih pjesnika s dalekim pretkršćanskim korijenima u balkanskoj kulturnoj sredini.

(Nastavak u slijedećem broju)